ГЛАВА IV

ОСЛОБОЂЕНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

„ПАРТИЗАНСКЕ РЕПУБЛИКЕ"

Три месеца оружане борбе потпуно су измениле слику ових крајева. Путнике из Београда већ ту код Железника, Жаркова и Моштанице заустављале су партизанеке страже Другог београдског батаљона Посавског одреда. Крај разрованих железничких насипа, на јесењим кишама, рђале су неупотребљиве шине прекинутих колосека, црнеле се гомиле поломљених, сагорелих вагона са изврнутим или заривеним у земљу локомотивама. Ту су престајале да важе немачке „личне карте" и објаве окупацијских власти. Иза тих заседа, прекопаних друмова, од експлозија искривљених шина налазила се слободна територија, коју су у општем одушевљењу народ и партизани називали Ужичком републиком. Тамо је текао нов живот без полицијског часа, „дирисових" купона, редова који чекају на следовање кукурузног хлеба, без хакенкројцева и рација.

Од Саве до горњег Поморавља пружала се друга линија фронта која није увек била чврсто одређена али коју окупатор није могао да прелази без великих жртава.

У централној Србији „Ужичка република" је захватала Тамнаву, Посавину, космајски срез са деловима младеновачког среза, западно од пруге Београд—Ниш, територију Првог шумадијског и Крагујевачког партизанског одреда са Лепеницом а у Поморављу белички и левачки срез. На том простору ослобођени су били Уб, Рача Крагујевачка, Рудник, Шаторња, Рековац. Партизански одреди држали су блокаде и нападали Обреновац, Лазаревац, Аранђеловац и Крагујевац. У западној Србији, на коју се ослањала ова територија, после ослобођења Ужица, Пожеге, Крупња, Ариља, Ивањице, Чачка и других места, партизанске јединице су нападале опседнуте Краљево и Ваљево. У тихим ноћима отуда је допирала канонада артилерије. Очекујући заузимање ових градова, партизански одреди у Шумадији и Поморављу привлачили су снаге око блокираног Крагујевца.

Али „партизанска власт" се није завршавала на тој линији. Свуда где се налазила која партизанска јединица, стваране су ослобођене или полуослобођене партизанске републике, у којима је народ узимао власт.

У источним крајевима централне Србије Пожаревачки партизански одред створио је пространу слободну територију са центром у Кучеву која је захватала скоро цео пожаревачки округ. Ослобођена су била места Кучево, Голубац, Велико Градиште, Нересница, Мајданпек, Благојев Камен и Петровац, образована је народна власт и организован партизански железнички и аутобуски саобраћај између .појединих места.

На Кучевску слободну територију надовезивао се ослобођен моравски и ресавски срез са Александровцем, Жабарима а краће време и Свилајнцем, што су држале Моравска и Ресавска чета Другог шумадијског одреда.

Поред ових ослобођених подручја, која су углавном представљала целовиту територију, на источној обали Мораве Параћинскоћупријска чета Поморавоког одреда дуже ^реме је држала, сем вароши, цео параћински срез а у грочанском и младеновачком орезу створена је била мања полуослобођена територија на којој је деловала Четврта космајска чета.

У свим овим крајевима, изузимајући поједине изоловане градове са непријатељском посадом, једину власт представљале су партизанске јединице и народноослободилачки одбори.

Стварање првих органа нове народне власти било је повезано са настанком оружаних једИница у првим данима оружане борбе. У то време, партијске организације и партизански одреди по селима и градовима у овим крајевима организују одборе и комитете састављене од комуниста и других патриота који су стојали на линији оружане борбе против окупатора и његових сарадника. Били су то најчешће најоданији партизански сарадници и угледни људи, које је Партија окупила око себе у доратној борби против ненародних режима у земљи. Изабрани на илегалним конференцијама, ови одбори и комитети су, према условима у којима су деловали, вршили пропатанду за одлазак у партизане, прихватали и упућивали нове борце у одреде, бринули се о снабдевању партизанских јединица, сакупљали новац, храну, опрему и оружје, организовали службу обавештавања и обављали друге задатке који су се пред њих као органе оружане борбе постављали.

Првих дана устанка ти одбори у централној Србији нису свуда имали ни јединствене називе. На територији Посавине називани су „одбори народног фронта", око Космаја „одбори за помоћ одреду", у Шумадији „одбори народно-

ослободилачког фонда" а око Пожаревца „национално-ослободилачким комитетима". У то време, они су образовани по градовима где су постојале јаче партијске организације и где су деловале оружане партизаноке десетине, као што су Крагујевац, Пожаревац, Јагодина и Аранђеловац, а такође и у извесном броју села где су се најчешће задржавале партизанске јединице.

Са укидањем окупаторске власти и разоружавањем жандармерије у августу, ови одбори су образовани у већини села на овој територији, а према упутству ПК КПЈ за Србију, почетком септембра све више на целој територији преовлађује јединствен назив „одбори народно-ослободилачког фронта".

Ауторитетом ослободилачке борбе и на основу угледа који су у селима и градовима уживали њихови чланови, ослободилачки одбори и комитети су од првих дана представљали зачетак нове власти. Иза њихових одлука о организовању помоћи партизанима и спречавању рада за окупатора стајале су оружане партизанске јединице, оружане десетине и ударне групе.

Прераетање ових одбора у стварне и једине органе народне власти у оним крајевима из којих је био протеран непријатељ, наметала је и сама пракса. Њима се као представницима партизана народ обраћао не само ради заштите села од криминалаца, лопова, и петоколонашких шпијуна него и ради решавања личних спорова. Људи су тражили да ^им се изврши деоба имања, одлучи о наслеђу и издржавању, да се збрину сиромашни и исправе разне неправде. У пожаревачком крају и Поморављу било је и неколико захтева да партизанска власт — команде и одбори — укину пресуде које су пре десет и више година неправедно изрекли корумпирани судови. Многе од тих ствари партизанска власт је решавала на основу моралних схватања која је доносила ослободилачка борба. Поред ових потреба, у ослобођеним местима требало је организовати снабдевање, саобраћај, рад школа, смештај и исхрану војске.

У појединим крајевима централне Србије крајем августа и у септембру, а негде и почетком октобра, партијски радници и партизанске јединице су обилазиле села спроводећи јавне изборе за органе народне влаети. На зборовима, дизањем руку, народ је бирао одборнике, који су у свако доба могли бити омењени. Опредељивање за кандидате вршило се на основу њихове оданости и дотадашњег доприноса народноослободилачкој борби. У зависности од величине села, у одборе се бирало 12 до 15 одборника.

Читава активност ових органа народне власти, који су у октобру добили устаљени назив — народноослободи-

лачки одбори, одвијала се јавно пред народом. На зборовима и конференцијама судило се, расправљало и доносиле се одлуке. Одбори су морали објашњавањем, политичким радом и убеђивањем да заинтересују своја села и вароши за старање о рањеницима, за сакупљање помоћи борцима и њиховим породицама. Како су укидањем окупаторске власти биле забрањене све реквизиције и обустављено убирање пореза и других прихода, народноослободилачки одбори су обезбеђивали материјална средства за свој рад добровољним прилозима. Негде су за сакупљање ових прилога постојали и посебни „одбори народноослободилачког фонда".

На добровољној основи окупљан је народ за раскопавање друмова и путева, обезбеђивана су запрежна возила за одреде, отваране разне радионице за војску и партизанске кухиње за борце, сиромашне и избеглице. Пружајући помоћ одредима добровољним прилозима, НОО су на другој страни добијали на располатање сав плен од непријатеља који није био неопходан војсци.

Партизансни одреди су строго водили рачуна о односима партизана према имовини сељака и према народу уопште. Строго се кажњавао сваки, чак и најмањи прекршај. Према уредби штаба Посавског партизанског одреда, кажњиви прекршаји су између осталот били — употреба непријатних речи, самовољно узимање народне имовине, брање воћа, узимање робе без плаћања, крађа, употреба алкохола и непристојно понашање према женама. Народноослободилачки одбори су обавештавали штабове о понашању бораца, а у селима су за сличне појаве изабирани на зборовима народни судови који су пресуђивали сваки овакав случај.

За извршавање разних задатака око обезбеђивања позадине и чувања села, народноослободилачки одбори су образовали наоружане партизанске страже. Поред одржавања реда и чувања партизанских складишта и магацина, страже су обављале и службу обавештавања, а у местима ближим непријатељским гарнизонима, обезбеђивале су села од изненадног напада непријатеља.

Масовно учешће народа у устанку — у војним јединицама и у раду нове народне власти — учинило је скоро излишном сваку принуду на партизанским елободним територијама. Она се примењивала само према непријатељу и ретким прекршиоцима моралних схватања створених у данима народног устанка против окупатора и његових сарадника — против реакционарних представника бившег режима. Читава активност нове власти била је прожета живом политичком активношћу, богатим културним и просветним радом. Некада мала провинцијска среска места,

Кучево, Жабари, Рача, Рудник и Уб, наједном су постали веома живи центри активности нове народне војске и нове народне власти. На све стране су долазили и одлазили курири, одржаване су партизанске приредбе, дискутовало се на састанцима, конференцијама и зборовима, окупљале се групе оних који су полазили на раскопавање друмова и рушење пруга. Омладина се јављала у партизанске одреде, штампани су и растурани партизански леци, наредбе штабова и „партизанске новине". Целокупна ова активноет на слободној територији и ван ње — Партије, војске, народноослободилачких одбора, омладинских актива — представљала је јединствен систем организације народа у устанку. Први пут по селима и градовима, у евим организацијама, жене су равноправно са мушкарцима учествовале у решавању свих проблема. Оне су биле борци, болничарке, одборници, оне су радиле у партизанским радионицама, и по селима, окупљене у активе жена, организовале плетење чарапа и припремање одећа за борце.

Партизанска борба се, међутим, ширила и ван ових центара устанка преко илегалних сеоских и градсних десетина и ударних група, на она места која еу држали непријатељски гарнизони. И свуда где су допирале партизанске јединице, партијске и скојевске организације стварани су илегални народноослободилачки одбори и организације народноослободилачког фонда. Њихова активност је била нарочито велика у окупираним градовима — Крагујевцу и Пожаревцу.

Нападајући окупатора на једном од најосетљивијих подручја и стварајући ту ослобођену територију, партизански одреди су у 1941. години водили на стотине мањих и већих борби са немачким трупама и петоколонашким одредима. Оно што је највише угрожавало окупатора, били су скоро непрекидни напади на саобраћај. Непријатељски транспорт је од првих дана оружане борбе био под ударом свих партизанских одреда и омладинских ударних група по градовима и селима. Од јуна до децембра 1941. године, партизански одреди у централној Србији извршили су преко 235 већих диверзантских напада на саобраћајне објекте, не убрајајући ту нападе на непријатељске колоне и заседе по друмовима, раскопавање путева и свакодневне акције омладинских ударних група на мање важнијим телеграфско-телефонским линијама. У том периоду, на железничким пругама и важнијим друмовима дигнуто је у ваз-Дух или теже оштећено 43 моста веће носивости, 3 вијадукта и један тунел, запаљено је пет авиона са хангарима на аеродрому и један вагон авионских мотора.

Ако се узме у обзир да је при извођењу ових акција вршено оштећење саобраћајних објеката истовремено на више места, да су увек при рушењу железничких пруга уништавани телефонско-телеграфски уређаји, дизане у ваздух скретнице, скидани колооеци, раскопавани насипи и обарани немачки транспортни и блиндирани возови, онда је број извршених диверзија на саобраћај био неколико пута већи. Поред тога, Посавски партизанеки одред је заустави и запаЈшо 5 већих речних бродова на Сави а Пожаревачки одред један брод на Дунаву. После заузимања Великог Градишта, немачка окупациона управа била је принуђена да за извесно време обустави потпуно саобраћај Дунавом.

Настојања окупатора да сталним оправкама и ангажовањем оружаних посада и блиндираних возова какотако доведе у ред саобраћај, нису била од велике користи. Партизани су поново рушили оправљене објекте, разоружавали мање посаде, нападали и обарали блиндиране возове. Само на главној прузи Београд—Ниш—Солун, која је служила за пребацивање и снабдевање трупа у окупираној Грчкој и Африци, извршене су до децембра 54 веће диверзије. Истовремено, на помоћном правцу Београд—Мала Крсна—Велика Плана—Лапово извршено је 18 диверзија. Међу њима је било и рушење белопоточког и раљског вијадукта, рушење војних и транспортних возова код Багрдана, рушење мостова код Ћуприје, Гиља, Јовца и других, пгго је онемогућавало железнички транспорт по недељу и више дана. Пруга Београд—Ниш скоро да ниједан дан у овом периоду није била поштећена рушења, збот чега се свакодневни саобраћај одвијао уз велике тешкоће, са честим и дужим прекидима и застојима.

Темељније него на овом правцу биле су порушене пруге према партизанској слободној територији. Железничка пруга Лапово—Крагујевац—Краљево, коју је окупатор такође користио као помоћни правац за снабдевање и транспорт трупа према југу, била је потпуно у прекиду. Учвршћујући слободну територију око Кратујевца крајем септембра и почетком октобра, Крагујевачки партизански одред је потпуно уништио ову железничку пругу на свом сектору. Железничке станице су биле демолиране, уређаји уништени, тунели оштећени, већина мостова дигнута у ваздух а читави километри железничких шина скинути и однесени са наоипа заједно са шлиперима. Обустављен је био и саобраћај на правцима Младеновац—Аранђеловац—Лазаревац, а скоро у сталном прекиду је била пруга Београд——Обреновац—Ваљево. Посавски партизани су, уз помоћ сељака, скидали железничке шине и бацали у Саву и Колубару, а железничке наоипе раскопавали.

Пожаревачки партизански одред је извео десетак диверзија на правцима Пожаревац—Кучево и Пожаревац—Петровац. У прво време партизани су у заустављеним возовима на овим пругама само пленили робу намењену окупатору а вагоне са иописаним партизанским паролама масном бојом враћали у Пожаревац. Дешавало се да вагони тако путују и даље од Пожаревца, према Малој Крсни, Смедереву и Београду. Крајем септембра и на овим правцима железнички саобраћај је потпуно обустављен. Најважнији железнички мостови дигнути су у ваздух и прекинуте су све телефонско-телеграфске везе са Пожаревцем. Око Кучева су у то време на слободној територији саобраћала два „партизанска воза".

Други поморавски одред је у септембру био потпуно прекинуо железнички саобраћај од Ћуприје према Сењском руднику и руднику Равна Река а на краће време обуставио и железнички саобраћај на правцу Параћин—Зајечар. Тек после разбијања овог одреда, крајем септембра, окупатор је могао да обнови железнички транспорт на овом простору.

За извођење свих ових диверзија, партизани су пре свега користили експлозив који су крагујевачка партијска и екојевска организација извлачиле из магацина Војнотехничког завода у Медни, као и експлозив који су ударне групе из Пожаревца и Брежана извлачиле из магацина заосталих од бивше југословенске војске код Пожаревца. У недостатку експлозива, коришћена су и разна друга средства. Крагујевачки партизански одред користио је за рушење мостова заостале авионске бомбе, а када њих није било, паљене су под мостовима велике наслаге дрва и ватром уништавана конструкција.

Да би се спречило кретање непријатељске моторизације у септембру, сви одреди су почели маоовне акције раскопавања друмова и путева. Уз помоћ народноослободилачких одбора организовано је и масовно учешће народа. Прокопавани су ровови и изграђиване разноврсне препреке за тенкове на скоро свим друмовима и путевима а прикривене партизанске заседе и сеоске страже данонoћно су бдиле поред њих.

НОВА НАРОДНА ВЛАСТ ОКО БЕОГРАДА, У ШУМАДИЈИ И У ПОМОРАВЉУ

Народноослободилачки одбори стварани у овим крајевима првих дана оружане борбе брзо су израсли у стварне органе народне власти. Већ у првој половини августа партизаноки одреди су на већем делу територије око Београда,

у Шумадији и Поморављу укинули општинске управе и разоружали жандармеријске станице. Почетком септембра, најпре у Посавини а затим и у осталим крајевима, изабрани су на зборовима по селима органи нове народне власти, који су преузели на себе заштиту села, обезбеђивање позадине партизанским јединицама и мобилизацију народа у борбу против окупатора.

Поред редовних свакодневних задатака, народноослободилачки одбори организују крајем септембра акцију за сакупљање вишкова жита и његсво пребацивање у брдске крајеве у центру слободне територије. Да би се избегли напади непријатељске авијације, из ноћи у ноћ су се тих дана непрекидно кретале колоне сељачких кола из Посавине и Тамнаве према Медзеднику а из Поморавља преко Шумадије према Милановцу, Чачку и Ужицу. Била је то велика акција коју је покренуо Врховни штаб НОПО Југославије за помоћ народу у пасивним крајевима, за спасавање и склањање летине испред евентуаЈшог изненадног напада јачих непријатељских снага.

Делујући према условима појединих крајева, народноослободилачки одбори су у то време редовно обављали све оне послове који у ратним условима нису задатак војних јединица. У неослобођеним градовима и селима тамо, где су постојали, њихов рад је био првенствено оријентисан на пољштичку пропаганду, сакупљање оружја, муниције, санитетског материјала и разних прилога за народноослободилачки фонд.

Око Београда, где су деловали Посавски и Космајски партизански одред, слободна територија је захватала тамнавски срез са Убом и сва села на територији Посавине и космајског среза. Већ крајем августа, на територији и једног и другог одреда, уместо првпх одбора за поматање чета који су постојали само у појединим селима, приступило се прво организовању а затим и изборима народноослободилачких одбора првенствено по селима која су била ослобођена од непријатеља.

У другој половини августа, штаб Посавскот партизанског одреда издао је наредбу свим партизанским четама да по ослобођеним и неослобођеним селима приступе организовању одбора народне власти:

> „У свим селима која контролишемо" — каже се у овој наредби — „треба одмах образовати одборе народно-ослободилачког фронта. Треба их образовати (организовати) и у оним селима која још нису дошла под нашу

гготпуну контролу; где год се може треба одржати митинг; треба да се постави и реши питање образовања поменутих одбора.

2. Према величини села у одбору ће бити одговарајући број чланова. Мерило за одређивање људи који ће бити чланови одбора треба да буде широко, тако да одговара народно-ослободилачком карактеру борбе коју воде партизански одреди. Одбор није орган никакве партиске организације или групе. Његови чланови се бирају међу поштеним родољубима без обзира на ближе политичко опредељење.

3. Општи задатак одбора јесте да буду административни посредници између чета и села.

4. Задаци одбора су следећи:

I — Организовање исхране, што значи да приликом доласка чете односно вода у село неће више команда одређивати од кога ће се тражити храна, него ће се обратити одбору, а овај ће то питање решити. То је простије и целисходније, а село ће се осетити у целиви.

II — Образовање фонда народног ослобођења (прикупљање новца за помоћ народној борби).

III — Набавка одела и обуће.

IV — Прикупљање преосталог оружја, састављање спискова о томе где и код кога се оно налази.

V — Набавка потребних јахаћих и теглећих коња.

VI — Припремање складишта за оружје, муницију и спрему чета (поверљиво).

VII — Састављање спиокова за борбу способног становништва.

VIII — Контрола оближњих друмова и путева, спречавање трговине са градовима.

IX — Ликвидирање малих непријатељских одељења и отворених петоколонаша.

X — Организовање обавештајне службе и слање одговарајућих поверљивих извештаја преко својих курира.

XI — Растурање литературе добијене од чета.

XII — Решавање ситних спорова међу сељацима.

XIII — Брига о сиротињи села, о породицама партизана и ухашпених.

XIV — Евентуално прање веша партизана.

5. Одбори ће редовно подносити извештаје чети, односно воду, о свом раду.

6. Обратити нарочиту пажњу на пријатељски начин прилажења сељацима".

(Зборник докум. НОР, Т1, К1 док. бр. 12 из друге половине августа).

Убрзо после доношења ове наредбе, одбори су организовани по свим селима Тамнаве, горње и доње Посавине. У већини места, они су још тада јавно изабрани на зборовима. По свим овим селима организоване су партизанске страже за чување села од криминалаца и непријатељских упада. Нарочито су били активни народноослободилачки одбори у Убу, Грабовцу, Јошеву, Гвозденовићу, Бађевцу, Барајеву, Железнику и Конатицама.

Одбор у Бађевцу је одмах после формирања донео наредбу о забрани сакупљања дугова порезе и организовао веома успешно сакупљање прилога за народноослободилачки фо-нд. Народноослободилачки одбор Железника извео је пред народни суд једног ухваћеног петоколонаша и осудио га на смрт, а конатички одбор је казнио једног петоколонаша због врђања партизанских одреда. Народноослободилачки одбор Јошева организовао је у селу добровољну предају коња заосталих од бивше југословенске војске Посавском партизанском одреду, а одбор у Гвозденовићу извршио је крајем септембра, после четничког напада на један вод Тамнаваца, конфискацију једне трећине покретне имовине четника који су ортанизовали напад и сву ту имовину упутио партизанској болници у Миличници.

У Посавини је, нарочито на сектору Другог београдског батаљона, посебна брига народноослободилачких одбора била помоћ партизанеким јединицама око раскопавања друмова и ометања трговине са Београдом и другим градовима. После сваког покутпаја непријатеља да оправи путеве, сакупљане су стотине сељака који су их поново раскопавали и уништавали.

За време спровођења акције сабирања жита по свим селима Посавине и Тамнаве, народноослободилачки одбори су направили спискове колико ће ко жита дати и распоред запрега за пребацивање жита. Само приликом ове акције било је у Посавини мобилисано око 600 кола која су превлачила жито сакупљено у магацинима по селима Посавине и Тамнаве до Пецке испод Медведника.

Одбори народне власти у овим срезовима постигли су нарочито добре резултате организујући са партизанским водовима по селима агитацију за ступање нових бораца у партизане. На тај начин Посавски партизански одред је веома брзо постао најјача партизанска јединица у централној Србији.

Слично као и у Посавини, током августа формирани су народноослободилачки одбори по ослобођеним селима на територији Космајског партизанског одреда. Као „одбори за помоћ одреду", они су у прво време бројали од 5—7 чланова и били су задужени да сакупљају храну, оружје, одећу и обућу за борце. Почетком септембра спровођени су по селима на зборовима избори за нове народноослободилачке одборе, у које је народ најчешће бирао поново дотадање одборнике као најистакнутије партизанске сараднике. Од укупно 17 села у космајском срезу нису били изабрани одбори само у Слатини и Бељану. Поред обезбеђивања села партизанским стражама, одбори су руководили прекопавањем путева, организовали снабдевање и обавештавање одреда, а такође и културни и политички рад по селима.

У 1радовима са овог подручја, у то време народноослободилачки одбори су постојали само у смедеревској железничкој радионици. По одељењима предузећа постојала су 4 пододбора за прикупљане помоћи за партизане, оружја и муниције. Поред тога што су били формирани у самом предузећу, они су поједине акције, нарочито растурање летака и иописивање парола, спроводили и по целом граду. Сва четири пододбора која је у овом предузећу формирала партијска организација, имала су укупно 12 чланова.

Од осталих срезова у којима су деловале јединице Космајског одреда, народноослободилачки одбори су у то време постојали само на територији Грочанскоподунавске чете, у селима Мали Пожаревац, Умчари, Брестовик, Бегаљица, Пударци, Дражањ и Шепшин. Њихова активност се углавном сводила на снабдевање чете оружјем и храном. Приликом ликвидирања групе четника и криминалаца у Шепшину, коју је чета извршила на тражење народноослободилачког одбора, сеоске наоружане десетине из овог села држале су заседе према Младеновцу, као обезбеђење партизанима, а у септембру народноослободилачки одбор села Дражња припремио је са командом чете доброзољну мобилизацију. Крајем септембра један број чланова ових одбора повучен је у одред, па је за извесно време њихова активност ослабила.

Тиме је рад одбора народне власти углавном био сведен на територију ослобођеног космајског среза.

А

Први одбори народне власти у Шумадији — на терену Крагујевачког и Првог шумадијског партизанског одреда — поред села у којима су се кретали партизани били су образовани и у Крагујевцу и Аранђеловцу а називали су

се у то време одбори националноослободилачког фронта. После разоружавања и протеривања жандармерије, избори за народну власт спровођени су само у појединим местима. У многим селима, нарочито око Крагујевца, где су биле јаче партијске и скојевске организације, народ је убрзо схватио прве одборе као народну влает и окупио се око њих, тако да посебни избори нису ни били потребни.

Са формирањем градских десетина у јулу, у Крагујевцу је поред „одбора народне помоћи" организован и „одбор народноослободилачког фонда", који се састојао од 7 чланова. Одбором је руководио Милорад Митровић Раде. Чланови одбора су по реонима имали групе за сакупљање оружја, мувиције, санитетског материјала и помоћи од грађана у вовцу, одећи ш обући. Постојала је такође посебна група за сакупљање помоћи у Војнотехничком заводу. Магацин сакупљених прилога био је смештен у центру града у подрумима кафане Москва, одакле су, после излаека десетина из Крагујевца и формирања чета, партизански курири пребацивали ову помоћ у крагујевачки одред. У то време, овај одбор организује по свим реонима болничке курсеве које је похађао велики број жена. Течајеве је водила група крагујевачких студенткиња које су свршиле боЈШичке курсеве на београдском универзитету уочи рата, када је Партија водила широку акцију за одбрану земље. Велики број жена и омладинки био је ангажован у групама које су плеле чарапе и припремале одећу и обућу за партизане. Поред сакупљања помоћи, одбор је организовао са партијским и скојевским организацијама многобројне политичке конференције и састанке.

У септембру, Градски одбор је тако проширио рад, да су већ постојала, поред њега, два реонска и еедам квартовских одбора народноослободилачког фонда. Добровољним прилозима за партизане у то време је био обухваћен скоро читав град, а сакупљени прилози су из магацина кафане Моеква чеето колима пребацивани у одред. Само у новцу у Крагујевцу је сакупљено преко 400.000 динара као помоћ за народноослободилачки фонд. Санитетски материјал је прибављен у већим количинама преко крагујевачке болничке апотеке, а у неколико наврата, у градским здравственим институцијама организовано је лечење тежих рањеника којима је била неопходна хируршка интервенција. Захваљујући деловању градске партизанске чете, која је почетком октобра бројала 290 бораца,[1] одбори су, и поред присуства немачке посаде и полиције, представљали партизанску власт у граду. По Крагујевцу су умножавани и

[1] **Зборник док. НОР, Т1 К2, док. бр. 43.**

растурани партизански леци и наредбе, а у октобру је редовно дељено на стотине примерака ужичке „Борбе".

Почетком августа почело је стварање одбора националноослободилачког фонда и по селима око Крагујевца.

Током августа чете Крагујевачког партизанског одреда обишле су сва села у кратујевачком и гружанском срезу ради спаљивања архива и забране рада општинских управа. Том приликом у скоро свим селима образовани су и одбори националноослободилачког фонда. Неки од тих одбора већ тада су изабрани на зборовима. На тај начин су 10. августа образовани одбори у Корману и Јовановцу, а приликом формирања јовановачког одбора формирана је и сеоска партизанска стража. Помоћ и храна коју су сакупљали сви одбори пребацивана је у села Брзан, Јовановац и Корман, где су тамошњи одбори имали партизанске магацине обезбеђене сеоском стражом, одакле су се према потреби снабдевале чете.

Половином септембра, партизани су поново. обишли већину ослобођених села у овим срезовима, вршећи на зборовима јавне изборе за одборе народне власти. Том приликом изабрани су одбори народне власти у селима Рогојевац, Кикојевац, Кутлово, Трмбас, Честин, Грошница, Чумић, Топоница, Драча, Дивостин, Горње и Доње Комарице, Гружа, Љубић, Липница, Грабовац, Коњуша, Брестовац, Рашковић, Баре, Гривац, Опланић, Кнежевац, Каменица, Бучковица а и у још некима.

Приликом избора одбора националноослободилачког фонда у гружанском срезу, с обзиром на споразум са руководиоцима Народне сељачке странке, настојало се да буду изабрани и њихови представници. Када се већина руководилаца странке пасивизирала, престали су да раде и ови њихови представници, али се један број одвојио и продужио да ради и даље у одборима.

Нешто касније, изабрани су одбори у Љуљацима, Книћу, Брњици, и Борачу. У Баточини, Брзану и Бадњевцу, где су постојале јаке организације Партије и СКОЈ-а а и по селима где су одбори национаЈшоослободилачког фонда већ деловали јавно као органи власти, нису вршени касније посебни избори.

Органи народне власти у овом крају обично су у то време образовани на територији ранијих оппггина па су често обухватали по неколико села, која су у њима била представљена, зависно од величине, мањим или већим бројем одборника. Један од најактивнијих био је у то време општински народноослободилачки одбор у Гружи, који је обухватао села Липницу, Љубић и Грабовац. Одмах после оснивања, народ је предао одбору веће количине на-

мирница, одеће и обуће за партизане.[2] У овај одбор било је изабрано четрнаест одборника, од којих су четири биле омладинке.

Народноослободилачки одбори у Грошници, Грбицама и Горњим Комарицама организовали су партизанске пекаре, које су редовно спремале и упућивале хлеб батаљонима Крагујевачког партизанског одреда. У селу Дулену била је организована једна од највећих и најуређенијих партизанских болница у овим крајевима, која је располагала са 70 кревета и свим потребним лекарским инструментима и санитетским особљем. То је, у ствари, била комплетна државна болница пресељена из Равног Гаја. Поред тога, одред је имао још једну болницу на терену.

За време преговора са четницима Драже Михаиловића у октобру, и на инсистирање ПК КПЈ за Србију[3] да се са њима по сваку цену оствари сарадња, Крагујевачки окружни комитет и штаб одреда настојали су да се у народноослободилачке одборе изаберу и четнички представници у крајевима где су се њихове групе налазиле. Тако је у октобру дошло до поновних избора у неким местима у гружанском срезу. У гружански народноослободилачки одбор изабрано је 5 партизанских представника, заједнички одбор је изабран и у Книћу, а у Љуљацима је изабран посебно четнички и посебно партизански народноослободилачки одбор. Изабрани четнички представници најчешће нису показивали нарочиту активност. Народноослободилачки одбор у Книћу, који је био врло активан, радио је углавном са партизанима, јер четници нису вршили никакве акције. Како је ова краткотрајна сарадња убрзо прекинута четничким изненадним нападом на Ужице, Чачак а затим и Горњи Милановац, на слободној територији у овом крају, која је захватала цео крагујевачки и гружански срез, остала је само партизанска народна власт.

Одбори народноослободилачког фонда у Аранђеловцу и по селима опленачког, орашачког и колубарског среза образовани су крајем августа, када еу чланови Окружног повереништва КПЈ са партизанским четама обилазили села и одржавали зборове. Од укупно 57 села, у 34[4] су били изабрани до октобра народноослободилачки одбори.

На сакупљању прилота за партизане и у организовању обавештајне службе нарочито је био активан народ-

[2] **Зборник докумената НОР, Т1, К2, дсж. бр. 45.**
[3] **Зборник докумената НОР, Т1, К2, док. бр. 49.**
[4] **Зборник докумената НОР, Т1, К2, док. бр. 50.**

нооослободилачки одбор у Аранђеловцу. Разним формама прилога било је скоро редовно обухваћено око 150 грађана. Већи број занатлија давао је у то време често прилоге у оделу и обући. Заједно са партијском ћелијом и скојевцима, организовани су многи политички састанци, умножавани и растурани леци и друга партизанска и партијска штампа.

После разоружавања жандармеријских станица, упоредо са избором народноослободилачких одбора, у многим селима образоване су и сеоске партизанске страже, које су обезбеђивале села од изненадних упада непријатеља, спречавале одношење намирница у градове и вршиле разне ситније акције. Најактивније страже биле су у Горњој Трешњевици, Врезовцу, Вукосавцима, Јеловику, Бањи, Винчи и Доњој Шаторњи.

Ради лакшег организовања и обједињавања сеоских народноослободилачких одбора, Окружно повереништво КПЈ за Аранђеловац формирало је у септембру Сремски народноослобо-дилачки одбор од познатих и угледних људи у крају. У овај одбор су ушли Војин Гајић из Копљара, Чеда Плећевић и Жика Костић, адвокати из Аранђеловца, Божа Маринковић, сопственик млина из Аранђеловца, и Живко Јовановић, земљорадник из Брезовца.[5] Састављен од симпатизера и чланова КПЈ, овај одбор је знатно допринео да се развије рад народне власти у ослобођеним селима, а популарност његових чланова утицала је да се читава села окупе око народноослободилачких одбора. На сличан начин је у октобру формиран и Сремски народноослободилачки одбор за срез младеновачки, чији је председник био Среја Ломић, члан КПЈ из Велике Иванче. Он је уживао велики углед у овом крају. Народноослободилачки одбори постојали су и у Америћу, Великој Иванчи, Међулужју и још неким селима у којима су се чешће кретале партизанске јединице.

Посебна брига партизанских руководстава и народноослободилачких одбора после ослобођења Рудника било је снабдевање секторске партизанске болнице која је ту била смештена. У ову болницу упућивани су сви тежи рањеници са партизанских положаја од Космаја до Поморавља.

На територији партизанских одреда у Поморављу, најразвијенија је била народна власт у ослобођеним кра-

[5] **Сви су они непосредно учествовали у оружаној борби. Чеда Плећевић и Жика Костић су јула 1942. године заробљени и стрељани у Невесињу. Божа Маринковић је 1943. године ухваћен и стрељан у логору на Бањици, Војин Гајић је умро 1944. године у Босанском Петровцу, а Живко Јовановић после ослобођења.**

јевима Лепенице, Левча и Белице, а на другој обали Мораве у моравском и ресавоком срезу. Партизанске чете у овим крајевима снабдевале су се првих дана устанка у селима црекo партизанских повереника — појединих утицајних и оданих партизанских сарадника. После укидања општинских управа и са осло&ођењем појединих среских места у септембру, скоро у свим селима ослобођених крајева изабрани су народноослободилачки одбори.

На територији Другог шумадијоког одреда, прво партизански повереници, а затим и народноослободилачки одбори формирани су у августу у великоорашком срезу, у Марковцу, Новом Селу, Старом Селу и Ракинцу. Истовремено када и одбори, образоване су биле и партизанске страже, које су штитиле села и учествовале у партизанским акцијама.

После формирања Ресавске чете и разоружавања жандармерије, партијоке организације и команда чете стварају у појединим местима групе и активе за прикупљање оружја и помоћ партизанима. Такви активи образовани су најпре од чланова Партије и поузданих сарадника у Свилајнцу, Кушиљеву и Дубљу, где су биле најјаче партијске ћелије, а затим и у Бобову. Касније, крајем августа, када се ослобођењем Александровца, Свилајнца и Жабара учврстила слободна територија, народноослободилачки одбори су формирани у већини села ових срезова.

Половином септембра ослобођена је Лепеница са Рачом Крагујевачком. Ранији командант одреда Богосав Марковић, веома популаран у овом крају, одређен је за инструктора за образовање одбора народне власти по селима. У кратком року народноослободилачки одбори су изабрани у већини лепеничких села. Када је одред прешао у јасенички срез, народноослободилачки одбори су образовани у Башину, Церовцу и још неким селима јасеничког среза.

Највећу активност развио је народноослОбодилачки одбор у Рачи, која је постала центар „Рачанске Републике" и у којој је било тих дана седиште Окружног комитета КПЈ за Паланку. Ту су биле смештене радионице за војску, складишта са храном и опремом. Рача је била центар за сакупљање и транспортовање жита из ових крајева према Ужичкој Републици. Спровођење ове акције у Поморављу имало је велики значај не само у вези са укљањањем летине испред непријатеља него и за политичку активизацију људи. Око ње су се ангажовала читава села, људи су се такмичили у прилозима а већи број појединаца давао је и по неколико стотина килограма пшенице.

Док се у Лепеници и Моравском срезу рад одбора народне власти одвијао мање-више нормално под заштитом

партизанских чета, народноослободилачки одбори у ресавском, јасеничком и великоорашком срезу радили су под знатно тежим условима. Стална опасност због близине немачких посада на пругама и у Смедеревској Паланци отежавала им је рад, а крајем септембра они су се међу првима нашли под ударцима недићевскочетничких одреда.

У првој половини септембра образовани су одбори народне власти у већини села рачаноког, беличког и левачког среза, на територији горњег Поморавља. После уласка Поморавског партизанског одреда у Варварин, убрзо су народноослободилачки одбори формирани и по многим селима темнићког среза, чиме се партизанска народна власт пропшрила по целом овом крају.

Поред снабдевања чета и бриге о безбедности ослобођених села, народноослободилачки одбори су често по наредби пггаба одреда организовали масовне акције раскопавања друмова и путева како би се спречило кретање непријатељске моторизације према ослобођеним крајевима.

Нарочито су били организовани масовни изласци на раскопавање друмова Јагодина—Крагујевац и друмова око Параћина и Ћуприје. Помоћу партизанских стража, одбори су у то време спречавали и трговину са градовима у којима су се налазиле немачке посаде.

Забрана трговине са околним градовима доносила је собом и разне проблеме. У јесен се поставшш питање вишкова воћа и грожђа. На захтев народноослободилачких одбора, штаб Поморавског одреда одлучио је да се по селима дозволи рад задруга и прерађивање воћа и грожђа уз строгу контролу да вишкови остану у селима како не би дошли до руку окупатора.

Крајем септембра, после разбијања Другог поморавског одреда, непријатељ је растурио већину народноослободилачких одбора у параћинском срезу, па је тиме партизанска власт остала само на западној обали Мораве.

Једна од крупнијих акција у којој су учествовали народноослободилачки одбори у овим крајевима била је добровољна мобилизација коју су крајем септембра и у октобру спроводили штабови партизанских одреда. Одбори су у то време, заједно са војним јединицама, вршили политичке припреме за њу на конференцијама и зборовима по селима, а у току мобилизације састављали су спискове, прибављали оружје и преузимали на себе бригу о породицама оних који су одлазили у партизане.

НАРОДНА ВЛАОТ НА КУЧЕВСКОЈ СЛОБОДНОЈ ТЕРИТОРИЈИ

У октобру 1941. године Кучевска слободна територија захватала је широко подручје — од Поречке реке преко Хомољског гребена а „граница" оветериторије спуштала се у долину Млаве, обухватајући на југозападу Мораву и Ресаву, коју -су држале чете Другог шумадијског одреда. На западу „граница" је ишла реком Млавом поред самог Пожаревца до Рама на Дунаву, обухватајући тако плодну равницу Стиг и среска места Кучево, Велико Градиште, Петровац и Голубац. У то време у свим местима на овом подручју били су изабрани органи народне власти.

Стварање ових одбора, који су дуго носили назив националноослободилачки комитети, као и у другим крајевима централне Србије, започело је знатно раније, још у време спровођења припрема за оружану борбу. Први националноослободилачки комитет у овом крају образован је у Пожаревцу од ранијег одбора народне помоћи. У време окружне партијске конференције, овај комитет је реорганизован и у њега су, поред Чедомира Васовића, ушли поједини патриоти и угледни људи из Пожаревца, као што су апотекар Димитрије Станисављевић, адвокат Радомир Марковић, трговац Милош Обрадовић и кројач Влада Богојевић.

У току припрема и после образовања партизанских јединица, партијске ћелије по селима организују националноослободилачке комитете, који сакупљају помоћ, оружје и опрему за партизане, а са стварањем ослобођене територије, они потпуно преузимају улогу органа народне власти. По ослобођеним местима и селима ови одбори су обављали разне задатке које су наметале потребе оружане борбе. Да би се учврстили и њихови задаци ближе одредили, у „Саопштењу" од 8. октобра пггаб Пожаревачког партизанског одреда објавио је упутство о месту и улози националноослободилачких комитета, у којем се између осталог каже:

> „Политичка власт, управа у ослобођеним територијама припада оним синовима народа које је народ еам и слободно изабрао. Ми, наоружане и борбене јединице, смењујемо у народу омрзнуте управе и власти и омогућавамо народу да нове постави. Територија која је ослобођена мора одмах имати своју управу. Управу, изабрану од народа, управу која ће служити народу, управу коју ће пггитити и потпомагати оружана сила партизанских и четничких одреда који сарађују са њима.

Национално-ослободилачки комитети (одбори у коЈе треба да уђу прави народни представници), јесу политичка власт, управа у ослобођеној територији. Тим комитетима су потчињени председници општине и сви органи власти. Задатак народно-ослободилачких комитета није само управна власт. Национално-ослободилачки комитети морају у првом реду припремати народни устанак окупљањем народа у заједничку борбу против окупатора и указивањем свестране помоћи партизанским и четничким одредима који заједнички саРађују.

У ослобођеним територијама треба да се осећа нови живот, нови поредак, нови ред, ред који је створио оружани народ, поредак који ми изграђујемо, најбољи синови овога народа, нови живот кога стварамо ми својом крвљу, својим животима.

Националноослободилачки комитети упутиће прогласе народу и изнеће свој програм рада, које ћете ви, вашом чврстом сарадњом, вашом подршком, вашим поверењем употпунити и остварити.

Уништење окупатора и његових слугу, ред, рад, обезбеђење живота народу — то је наш данашњи задатак.

Друге власти осим националноослободилачких комитета не постоје!"

(Институт за историју радничког покрета Србије, арх. бр. 1075/Х1 Д)

Најактивнији народноослободилачки одбори били су у ослобођеним среским местима, нарочито народноослободилачки одбор у Кучеву, где је било седиште Окружног комитета и пггаба одреда. Ту је била отворена кројачница, велика пекара, „партизански ресторан", у коме су се хранили борци, разни активисти на пролазу а добијали су храну и сви они који нису имали средстава за живот. У близини Кучева, у селу Каони, налазила се добро уређена партизанска болница у којој је радио др Милосав Адамовић и неколико омладинки са свршеним болничким курсом. Болница је имала посебно одељење за рањенике а посебно за болеснике и била је добро снабдевена медицинским инструментима и лековима из ординација у Божевцу и Кучеву, као и из срееких апотека. Знатну помоћ за ову болницу пружао је апотекар Станисављевић из Пожаревца.

Кучевски народноослободилачки одбор, уз помоћ штаба одреда, чинио је што је било могуће да се снабдева грађанство, отворе школе и уреди саобраћај. На прузи Кучево—Пожаревац пуштена су у саобраћај до срушених мостова два партизанска воза. Неколико заплењених ауто-

буса и камиона иекоришћено је за увођење аутобуског саобраћаја на линијама Кучево—Петровац, Кучево—Велико Градиште и Кучево—Мајданпек. Недалеко од Кучева, у Нересници, отворена је радионица за поправку оружја и оспособљена за рад мања електрична централа. Због честих обраћања људи са захтевом да им се решавају разни спорови, и поред тога што је народноослободилачки одбор настојао да те случајеве одложи до свршетка рата, образована је нека врста мировног већа[6] које је пресуђивало у мањим споровима. Одлуке и разна саопштења Кучевски народноослободилачки одбор објављивао је путем летака и преко месног добошара.

У Кучеву и Петровцу су у то време формирани и сремски народноослободилачки одбори[7] који су помагали првенствено народноослободилачке одборе по селима.

Народноослободилачки одбори су издавали објаве за путовање ради легитимисања код партизанских јединица и позадинских партизанских стража, бринули су се о чувању државних шума и издаваЈги на захтев појединаца дозволе за еечу. Издаване су многе наредбе о забрани сече кукурузовине, нарочито око друмова и у оним крајевима где је она служила за прикривање партизанских заееда и јединица.

Захваљујући раду народноослободилачких одбора, на целој слободној територији живот се одвијао нормално — редовно су радиле школе и продавнице. Разни магацини били су добро снабдевени а отворене су и кафане и ресторани.

Једна од највећих акција народноослободилачких одбора те јесени по селима и градовима била је сакупљање добровољних прилога у намирницама ради стварања резерви за исхрану партизанског одреда преко зиме. У партизанеким матацинима било је у октобру стационирано око 80.000 килограма пшенице, 20.000 комада јаја, неколико стотина килограма масти, два вагона шећера, 16.000 кутија ратлука и бомбона и већа количина сланине, сувог меса и других намирница. Новчана сума која је стављена на располагање пггабу одреда и Окружном комитету КПЈ износила је неколико милиона динара.

Како су и партизанска болница и становништво на слободној територији оскудевали у соли и у петролеуму, у

[6] **Ово мировно веће водио је ггрофесор Илија Петровић.**

[7] **У среском народноослободилачком одбору за Кучево, били су: др Милосав Адамовић, лекар, Ратко Дабић, правник, Љуба Живановић, адвокат, Света Милорадовић, Милан Милосављевић, Милун Перић и Вељa Јовић. У Петровцу СНОО сачињавали су Владимир Пешић, учитељ, Станимир Тонић, апотекар, Бора Симоновић, Милан Вучић, Ненад Ђурић, Станислав и Бранислав Јоксимовић и Аца Стојковић.**

другој половини октобра Кучевски народноослободилачки одбор је организовао набавку ових артикала из Румуније. Преко пограничних села размена робе је вршена углавном за пшеницу и шећер.

На Кучевској слободној територији наоружане страже су постојале углавном у оним селима која су била највшне угрожавана од непријатеља. Најактивнија је била партизанска стража у Мајданпеку. Стражари су тамо имали стално поседнуте ископане ровове ради заштите од изненадног продора Немаца и четника.

На слободној територији веома су били активни народноослободилачки одбори и по селима — Шетоњу, Каменову, Добрњу, Лопушнику, Црљенцу, Рашанцу, Дубочки, Кисиљеву, Браничеву, Пожежени, Раброву, Чешљевој Бари, Мишљеновцу, Турији, Батовцу, Живици, Кличевцу, Трњану, Набрђу, Калишту, Малом Црнићу и Батуши. У свим селима налазили су се мањи или већи магацини са прикупљеном храном за партизане или складишта са партизанским пленом задобијеним од окупатора.

Изван слободне територије, делујући према условима илегално или полулегално, истицали су се у раду на-> родноослободилачки одбори у селима Брежану, Драговцу, Лучици и Дубравици. Поред сакупљања помоћи и оружја, политичке пропаганде и окупљања људи за одлазак у партизане, ови одбори су вршили веома корисну обавештајну службу за одред.

ПАРТИЈСКА РУКОВОДСТБА У ОКТОБРУ И НОВИ ЗАДАТАК — ЈАЧАЊЕ ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА НА ТЕРЕНУ

У јулским данима, партијска руководства постају на својој територији организатори и руководиоци народноослободилачке борбе. Задацима као нгго су — организација партизанских одреда, борбених десетина и група, политичка пропаганда, митинзи, конференције и организација нове народне власти — била су подређена сва остала, па чак и организациона питања Партије. У Пожаревачком округу су половином јула створена два привремена окружна комитета — за Пожаревац и Кучево, а у септембру је према територијама дејства Поморавског и Другог шумадијског одреда подељена и партијска организација у Поморављу на два окружна комитета.

Са отпочињањем оружане борбе наступиле су и многе промене у партијској и скојевској организацији на терену. Приликом формирања партизанских одреда, као први борци у њих су ступали комунисти и најактивнији сим-

патизери, а мањи број чланова Партије искључен је због неспремности да пође у оружану борбу. Известан број руководилаца и чланова Партије изгинуо је у првим борбама или похапшен и стрељан у непријатељским блокадама, а партијска руководства, посвећујући се устанку, често су тих дана залостављала рад на стварању нових и јачању постојећих партијских ћелија и скојевских актива. Тиме је управо у данима највећег полета и масовног ступања народа под руководством Партије у оружану борбу, знатно смањен број чланова Партије и скојеваца по селима и градовима. У већини округа ван одреда је остало само по неколико чланова Партије и партијсних руководилаца задужених за „политички рад у позадини", па и они су се више бавили проблемима мобилизације за одреде и радом на учвршћивању власти него јачањем лартијске и скојевеке организације.

Овај недостатак надокнађивало је донекле присуство партизанских одреда. Њихов политички рад и војна активност повезивали су јединством акције и „фронт" и „позадину", па ипак је постајало све јасније да се војни и политички успеси могу учврстити и осигурати једино организационим јачањем Партије.

Већ у септембру а нарочито у октобру, сва партијска руководства у централној Србији наетоје да ојачају организације на терену. Истовремено се у партизанским јединицама посвећује већа пажња примању у СКОЈ и Партију оних бораца који су се истакли у борби.

т*

На територији ОК Београда, у појединим срезовима, читаве партијске и скојевске организације биле су повучене у одред још првих дана оружане борбе. У тамнавском и посавском срезу чланови среских комитета били су истовремено и војни и политички руководиоци у одреду. После повлачења одреда у новембру, на целој овој територији остала су само два члана КПЈ, један у Такову и један у Бањану. Шири пријем у Партију и скојевску организацију по четама Посавског партизанског одреда вршен је тек крајем октобра и у првој половини новембра, када су се јединице налазиле изван своје територије. Партијске ћелије по свим четама су се тада знатно увећале. Неке од њих су бројале преко 20 чланова КПЈ а скојевски активи и преко 30 скојеваца.

Окружни комитет КПЈ за Београд је због тога предузео мере за јачање организације на терену и у партизанским одредима.

У октобру је реорганизован Сремски комитет КПЈ за Космај. Секретар комитета је постао Дража Марковић, заменик политичког комесара Космајског партизанског одреда, а чланови Сава Николић, пекарски радник из Смедерева, Велика Бенић, учитељица из Парцана, Лепа Аксентијевић, учитељица из Рогача и Милорад Ивковић из Дучине. Убрзо после реорганизације обновљене су по селима космајског среза партијске ћелије и скојевски активи, тако да је укупно у сремској организацији на терену било 41 члан КПЈ и 63 скојевца. На територији грочанског среза и у неким селима младеновачког среза, које је држао Сремски комитет КПЈ за Космај, било је такође 7 чланова КПЈ и известан број скојеваца.

Крајем августа, у свим четама Космајског партизанског одреда постојале су партијске ћелије и скојевски активи. Партијска организација у одреду бројала је тада укупно 55 чланова КПЈ и 2 кандидата за чланове КПЈ. Најбројнија је била партијска ћелија Четврте грочанскоподунавске чете са 30 чланова.

По реорганизацији Сремског комитета, партијске ћелије по четама су посебно разматрале питање учлањивања бораца, па су се у то време и партијска и скојевска организација у одреду знатно повећале.

Док су се повећавале организације у одреду и на територији космајског среза, смедеревска партијска организација је још увек била малобројна. Одласком свих чланова Месног комитета КПЈ и већине чланова Партије у партизане, рад преосталих комуниста у граду свео се на политичку пропаганду, сакупљање растуреног оружја и муниције после смедеревске експлозије и сакупљање помоћи за партизане. Обнављање партијских организација било је отежано и тиме пгго су радом у граду још увек руководили чланови Месног комитета који су се налазили у одреду. Приликом једног уласка у град, погинуо је и члан МК Никола Крга. Због тога је Окружни комитет одлучио да се у Смедереву формира нов Месни комитет у који је за секретара постављен Светомир Костадиновић Станко, а чланови су били Станимир Марковић, Мома Арделић и Петар Јока Бановац. Формирањем овог комитета смедеревска партијска организација је поново повезана са Београдом.[8] Са Космајским одредом и Сремским комитетом КПЈ за Космај она је одржавала везу само ради упућивања у одред нових бораца, оружја и прикупљања помоћи за партизане.

[8] **Веза са Београдом били су Јозеф Бекер, керамички радник, Чеда Димитријевић Врањанац и Јовић (име непознато).**

Почетком августа партијска организација у Крагујевцу имала је 10 партијских ћелија, које су бројале укупно 39 чланова. До смањења броја чланова Партије дошло је због упућивања групе радника у Први шумадијски одред и десетина око Крагујевца ради образовања чета Крагујевачког партизанског одреда. Али мада је број чланова КПЈ у граду био смањен, у погледу активности и политичког утицаја то се није нарочито осетило. Партијске ћелије су у то време окупљале око себе велики број активиста, а сваки члан КПЈ руководио је једном од организованих дееетина у граду. Поред обавештајних политичких задатака, ове десетине су извршавале разне борбене задатке, као нгго је било паљење сењака и седларнице у ВТЗ-у и атентат на немачког конфидента Ваеилија Оранског.

Велики успон тих дана у Крагујевачком округу доживљавала је скојевска организација. Крајем августа она је имала 6 градских и 22 сеоска актива, са укупно 250 скојеваца. Скојевци су у то време обухватали радом 600 омладЈшаца, а по селима и у граду је радило 14 васпитних група. Само у току августа одржане су у Крагујевцу и по селима многобројне омладинске политичке конференције, на којима је у више наврата било и по 90 учесника, а укупно је кроз њих прошло 540 омладинаца у граду и 229 по еелима. Поред омладинаца-симпатизера, који су били обухваћени разним формама рада — читалачким групама, сакупљањем прилога и оружја, растурањем летака и партијске штампе — скојевска организација је руководила борбеним десетинама у граду, у којима је током септембра било 150 омладинаца. Ове омладинске ударне групе биле су најактивније у извођењу многих већих и мањих акција у Крагујевцу, као што је спаљивање мапе Источног фронта, спаљивање окупаторске штампе по улицама, исписивање парола, раетурање летака и разоружавање полицијских патрола. Ноћу између 23. и 24. септембра, ове групе су све телефонске стубове у граду излепиле партијским лецима и паролама у којима је народ позиван на устанак против окупатора.

У септембру и октобру Окружни комитет је инсистирао да партијске ћелије на терену и у одреду посвете већу пажњу пријему нових чланова. Партијски руководиоци по четама добили су задатак да на територији на којој оперише чета раде на припремању људи по селима како би се углед који је у то време уживала Партија искористио за њено организационо јачање. Почетком октобра у Крагујевцу јебило 40 чланова и 9 кандидата за чланове КПЈ, а по селима у округу 25 чланова и 4 кандидата. Знатно се повећала и организација у Крагујевачком одреду. Од

15 чланова КПЈ, колико је у одреду било крајем августа, сада је у одреду по четама било 32 члана КПЈ, 10 кандидата[9] и 24 скојевца.[10]

Формирањем батаљона и брзим увећавањем Крагујевачког одреда у првој половини октобра, знатно се у одреду повећао и број скојеваца и чланова Партије.

После формирања Првог шумадијског одреда, остао је само незнатан број чланова КПЈ и на територији Окружног повереништва КПЈ за Аранђеловац. Крајем августа, ПК КПЈ за Србију упозоравао је у писму да Окружно повереништво посвети већу пажњу организационим питањима. На тражење Окружног повереништва, Покрајински комитет је упутио за рад на терену са омладином Марка Никезића, дотадањег члана Месног комитета СКОЈ-а за Београд, а за рад са женама Зору Јовановић, студенткињу из Крагујевца. Партијска организација у округу у то време је знатно ојачала. Са члановима Окружног повереништва у срезовима опленачком, орашачком и колубарском било је почетком октобра укупно 29 чланова КПЈ,[11] а нешто касније у Првом шумадијском одреду, где су партијске ћелије постојале у свим четама, било је укупно 41 члан и 28 кандидата за чланове КПЈ.[12] Скојевска организација у округу имала је у то време 9 актива, у којима је укупно било 46 скојеваца.

У другој половини октобра формирано је и Среско повереништво КПЈ за срез младеновачки, у којем је секретар био Живадин Перишић, студент из Стојника, а чланови Божидарка Дамњановић Кика, ученица из Младеновца, Михајло Живковић Ћата из Марковца и Мија 06радовић из Међулужја. У новембру су у овом орезу постојале две партијске ћелије у Младеновцу, а четири по селима. Укупно су бројале 20 чланова КПЈ. Скојевски активи су постојали осим у Младеновцу још и у три села.

Крајем октобра Цана Бабовић је одржала састанак са члановима Аранђеловачког окружног повереништва, на којем је саопштена одлука Покрајинског комитета о уздизању овог повереништва у ранг Окружног комитета КПЈ за Аранђеловац, а поред дотадање територије, прикључен је овом округу и срез качерски. У првој половини новембра Окружни комитет је формирао Среско повереништво

[9] **Збарник докумената НОР, Т1, К2, Док. бр. 43.**

[10] **Стање организација по четама почетком октобра: 1. чета — 10 чланова КПЈ и 10 окојеваца. 2. чета — 13 чланова КПЈ и 9 скојеваца. 3. чета — 9 чланова КПЈ и 5 скојеваца.**

[11] **Зборник докумената НОР, Т1 Н2, Док. бр. 41 — извештај од 7. октобра 1941.**

[12] **Зборник докумената НОР, Т1 К2, Док. бр. 50 — извештај** од **18. октобра 1941.**

КПЈ за овај срез, у којем је секретар био Марко Никезић, али је после немачке офанзиве и пада Рудника ово руководство престало да постоји.

Партијока организација у Поморављу је већ првих месеци оружане борбе претрпела многе губитке. У јулу је ухапшен и касније стрељан секретар Окружног комитета КПЈ Петар Велебит, у августу су погинули секретар Радислав Никчевић и чланови комитета Живота Станисављевић и Јоца Милосављевић, а почетком септембра и секретар ОК СКОЈ-а Милан Премасунац. Одласком у партизанске одреде, смањио се број чланова по градовима и селима. После блокаде Смедеревске Паланке и Ћуприје, сви чланови КПЈ у овим градовима били су похапшени или повучени у партизанске одреде. Слична ситуација била је и у Јагодини, Параћину и већини осталих места у овом крају. Да би се убрзало јачање партијеке организације на терену и у одредима, ПК КПЈ за Србију је на предлог Петра Стамболића, одлучио да се на овој територији формирају два окружна комитета. Окружни комитет КПЈ за Јагодину обухватао је белички, левачки, темнићки, параћински, раванички и деспотовачки срез, а Окружни комитет за Смедеревску Паланку срезове лепенички, јасенички, великоорашки, моравски и ресавски. Почетком октобра партијска организација на територији оба окружна комитета имала је укупно 85 чланова КПЈ, од којих су 45 била у партизанским одредима а 40 по градовима и селима.[13]

Јачање партијских и скојевских организација на територији ових окружних комитета осетило се најпре у партизанским одредима. Други шумадијски одред, који је крајем октобра нарастао на око две хиљаде бораца, имао је у то време 122 члана КПЈ и 380 скојеваца.

Обнављање и јачање партијских ћелија на терену одвијало се много спорије, а ускоро је било прекинуто непријатељском офанзивом, која је већ крајем октобра захватила ово подручје.

У данима формирања партизанских јединица око Пожаревца, окружни комитети за Пожаревац и Кучево настојали су да их увећају упућујући у њих непрекидно нове борце и чланове Партије, тако да су и у овом крају организације „у позадини" биле смањене. Велики број скојеваца ступио је у одред током септембра, када су партизанске

[13] **Зборник докумената НОР, Т1, К2, Док. 5р. 43. — Извештај П. СтамбоЈгића од 10. октобра.**

јединице биле обједињене у Пожаревачки партизански одред. Приликом ф°р^ми^Р^ања^ партизанске чете Васа Пелагић, повучени су многи скојевци из Пожаревачке организације, што се одмах осетило смањењем акција у граду.

Слична ситуација је била и у осталим местима у време када су партијска руководстза приступила сређивању организација на терену. Нарочито је брзо ојачала скојевска организација која је почетком октобра имала формирана руководства СКОЈ-а у Кучеву, Великом Градишту, Петровцу *и* Голупцу. Партијска организација на целој овој територији бројала је у то време 83 члана, од којих је 43 члана било у Пожаревачком партизанском одреду а 40 по селима и градовима у овом крају.[14]

У току октобра и новембра све партијске организације и скојевска руководства често разматрају питање пријема нових чланова у организације. У том периоду знатно се повећао број скојеваца и чланова КПЈ најпре у Пожаревачком партизанском одреду а затим и на терену.

*

Политичком активношћу партијских организација у току организовања оружане борбе указала се од првих дана потреба за политичким пропагандним материјалом, стручним војним приручницима и марксистичком политичком литературом. Првих дана устанка прогласи ЦК КПЈ и ПК КПЈ умножавани су углавном у партијским техникама у Крагујевцу, Свилајнцу и Пожаревцу. Свилајначка штампарија умножила је ове летке у 15.000 примерака а пожаревачка у 9.000. Крагујевачка техника је, сем тога, умножила у неколико хиљада примерака и проглас Окружног комитета КПЈ за Крагујевац, „Писмо свим првацима политичких странака" и „Споразум са народном сељачком странком". У овим техникама штампани су и многи други материјали — политичке брошуре, војничка упутства, партизанске песмарице, делови историје СКП (б); умножавани су Вилтени Врховног штаба НОПО Југославије, који су штабовима одреда и партијским руководствима долазили у малом броју примерака. Материјалом штампаним у овим техникама и партијским штампаријама у Београду снабдевани су углавном сви партизански одреди и партијске организације у централној Србији.

Поред ових штампарија, сви партизански одреди и партијска руководства, па и поједине партијске ћелије по градовима, имали су мање технике — обично по коју писаћу машину, шапирограф или гепггетнер — које су умно-

[14] **Зборник докумената НОР, Т1 К2, Док. бр. 55.**

жавале поједине материјале, штампане наредбе штабова одреда или издавале разне „партизанске новине".

Првих дана септембра, у селу Витежеву у ослобођеној Ресави, почео је да излази лист „Српски партизан". У њему су штампани политички чланци, дописи бораца, информације и песме комесара Другог шумадијског одреда, Тасе Младеновића. Нешто 'касније, уместо овог листа, у Моравској чети овог одреда штампају се партизанске новине које су носиле назив „Вести". Овај, у ствари, мањи билтен информација о догађајима у свету и на партизанским фронтовима излазио је на српском и влашком језику и уживао је велику популарност у народу и међу борцима у овом крају. Касније, са ослобођењем Раче, ова редакција, коју је водио учитељ и песник Вукајло Кукаљ, пребачена је по налогу Окружног комитета у село Поповић у Лепеници, где је наставила са издавањем вести све до пада Раче.

У Пожаревачком крају, ОкрЈгжни комитет и нггаб одреда такође су издавали билтен „Вести" и „Саопштења", а поред технике у Пожаревцу, постојало је и неколико мањих техника на ослобођеној територији.

Након учвршћивања слободне територије у овим крајевима и повезивања са ослобођеном територијом западне Србије, одреди и партијска руководства снабдевају се штампом из ослобођеног Ужица, одакле је, колико су то ратне прилике дозвољавале, на ове партизанске фронтове стизала и Ужичка „Борба". Ово ипак није умањило рад партијеких и партизанских „техника" на терену. Поједине партизанске јединице издавале су и своје листове, а један од најзапаженијих је био у то време лист посавскот партизанског одреда „Посавски партизан".

СРЕЂИВАЊЕ И УЧВРШЋИВАЊЕ ВОЈНИХ ЈЕДИНИЦА

Крајем еептембра, у Столицама крај Крупња одржано је саветовање представника штабова и команданата народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Поред оцењивања развитка народноослободилачке борбе у појединим крајевима земље, на саветовању су разматране могућности за још већу мобилизацију на појединим подручјима, као и проблеми даљег учвршћивања и војничке изградње партизанских одреда и штабова. Партизански одреди у Србији, Црној Гори и другим крајевима израсЈШ су у то време у војнички јаке јединице које оу држале велике ослобођене територије а број бораца у њима непрекидно се повећавао. Због свега тога, као и због даљих задатака на развијању устанка, постављало се као неопходно пове-

зивање свих ових фронтова, учвршћивање војне организације и јачање политичке свести бораца.

На територији централне Србије, крајем октобра, седам партизанских одреда нарасло је на укупно око 8.000 бораца. Брзо увећавање одреда новим борцима, претежно са села, чија политичка свест и смисао за дисциплину нису били увек на висини која је владала у партизанским одредима, захтевали су да штабови и партијске организације предузму мере за војничко учвршћивање јединица и политичко уздизање бораца. У то време, партијске организације по четама, колико је то било могуће, редовно одржавају читалачке часове и часове политичке наставе. При штабовима се организују агитационо-пропагандна одељења и културне екипе, које за борце и народ одржавају приредбе са партизанским песмама и политичким једночинкама. Почео се неговати партизански хумор а свуда популарни „врабац" критикује лоше појаве међу борцима и исмева окупатора и издајнике.

Поред овог веома разноврсног политичког и културног рада на васпитавању људи у духу народне револуције, партизански штабови су, спроводећи добровољну мобилизацију, издавали многобројне наредбе и упутства о организацији војних јединица, војној обуци, дисциплини, понашању бораца и односима између војних јединица и органа народне власти.

Штаб Посавског партизанског одреда донео је у октобру посебну уредбу о казнама, која је била у овом одреду на снази све до његовог укључења у јединице народноослободилачке војске:

УРЕДБА О КАЗНАМА

У Посавском народно-ослободилачком партизанском одреду.

Чл. 1

Вођство сваке партизанске јединице водиће од пријема ове Уредбе „Књигу кажњених" по приложеном обрасцу.

„Књига кажњених" има се водити чисто и тачно и криликом обиласка претпостављених показивати.

Чл. 2

По овој Уредби надлежне претпостављене старешине расправљаће и изрицати казне потчињеним за следеће кривице:

1. Употреба непристојних речи;
2. Груба задиркивања другова;
3. Крађе самовољно удаљавање од јединице без одобрења;
4. Самовољно узимање народне имовине (брање воћа, узимање робе без плаћања итд);
5. Одлазак кући без одобрења из јединице;
6. Грешке на стражи (спавање, бекство таоца итд.);
7. Непажљиво руковање оружјем на било коме месту (у борби, кретању или становању);
8. Крађа из користољубља;
9. Нетачно извештавање претпостављених о ма чему било;
10. Лажно извепггавање претпостављених о ма чему било;
11. Ширење страха — панике — међу друговима на који било начин и на коме било месту;
12. Намерно или ненамерно издавање партизанских тајни (о јачини јединице, месту становања, какве се акције припремају, када се и где јединица премешта итд.), било коме ван партизана (рођацима, симпатизерима или ма коме другом лицу);
13. Употреба алкохола и пијанство;
14. Неуредноет у спреми и чувању поверених ствари и неспремност за брзи покрет;
15. Изостајање од строја при кретањима дневним или ноћним;
16. Свако неизвршење примљених наређења од претпостављених старешина;
17. Намерно или ненамерно убиство партизана или кога било другог лица не осуђеног на смрт;
18. Разбојништво из користољубља или освете и силовање женскиња;
19. Бацање оружја, муниције и друге партизанске спреме у бекству из акције;
20. Извлачење — напуштање борбе без наређења вође одељења, који одговара за извршење задатка; и
21. Примање паникерских вести од познатих или непознатих лица и њихово ширење међу друговима.

Чл. 3

Вођство вода ће изрицати следеће казне:
1. Прву опомену;
2. Последњу опомену;
3. Укор и
4. Строги укор.

Чл. 4

Вођство чете изриче следеће казне:
1. Опомену;
2. Укор;
3. Строги укор и
4. Пребацивање из вода у вод.

Чл. 5

Вођство батаљона изриче следеће казне:
1. Опомену;
2. Укор;
3. Строги укор;
4. Премештање из чете у чету и
5. Смртна казна — стрељањем.

Чл. 6

Вођство одреда изриче следеће казне:
1. Опомену;
2. Укор;
3. Строги укор;
4. Премештај из батаљона у батаљон;
5. Смртна казна — стрељањем.

Чл. 7

Вођство вода расправља следеће кривице из чл. 2 под: 1, 2, 3, 9, 11, 13, 14, 15, 16 и 21.

Чл. 8

Вођство чете расправља све кривице које расправља и вођство вода (чл. 7) и још кривице из чл. 2 под: 4, 5, 10 и 12.

Чл. 9

Вођство батаљона раеправљаће све кривице које расправљају вођства водова и чета, са додатком што ће расправљати и кривице из чл. 20 ове Уредбе под: 6, 7, 8, 19.

Чл. 10

Вођство одреда расправљаће све кривице предвиђене у чл. 2 ове Уредбе.

Чл. 11

Ниједна казна не може се ни у ком случају изрећи два пута.

Чл. 12

Вођство партизанске јединице одговорно је за ред и дисциплину у својој јединици, за то сваку кривицу сваког учиниоца мора расправљати по овој Уредби. Ако би вођство јединице пропустило да расправи кривице у своме делокругу, биће одговорно своме првом претпостављеном вођству.

Чл. 13

У случају да кажњени битно измени, тј. побољша своје владање у року од 3 месеца, рачунајући ово време од дана када је учинио кривицу, може му исто вођство које је изрекло казне поништити све или делимично.

Чл. 14

У случају да кажњени партизан изврши какво херојско дело, може исто вођство да му поништи све своје казне или делимично.

Чл. 15

Ако вођство није надлежно да расправи кривицу, онда доставља „Књигу кажњених" на расправљање вишем вођству, и то директно оном вођству које је надлежно да расправи кривицу.

Чл. 16

Ако је кривац учинио кривицу која повлачи најстрожију казну — -стрељање, онда је водник дужан да таквог кривца разоружа и чува под стражом, све док надлежно вођство не реши његову кривицу.

Чл. 17

Приликом сваког премештаја партизана из јединице у јединицу, вођство је дужно да писмено извести нову јединицу партизана о ранијем владању и казнама премештеног партизана.

Ако премештени партизан није кажњаван, онда кратко известити писмено: „Није кажњаван".

Ако је премештени партизан раније кажњаван, онда се на обрасцу „Књиге кажњених" имају преписати све његове кривице из „Књиге кажњених" и доставити новој команди. Нова команда овакве податке прикључује и чува уз „Књигу кажњених".

Чл. 18

Вођа ма коликог одељења одређеног за извршење неке акције одговоран је за случај њеног неизвршења.

Чл. 19

Сваки појединац из вођства партизанске јединице одговоран је за невршење, као и за лабаво вршење својих дужности.

За овакве кривице казниће се казнама предвиђеним по чл. 4, 5 и 6 ове Уредбе.

За све остале кривице предвиђене по чл. 2 ове Уредбе, кажњаваће се и чланови вођства партизанске јединице, као и остали партизани.

Чл. 20

У случају да партизан у борби изврши очигледно издајство, биће осуђен на смрт и стрељан на лицу места, ако постоји могућност да побегне. У оваквом случају није потребна надлежност предвиђена у чл. 21.

Ако не прети опасност да кривац — издајник — побегне, онда га не убијати, већ предати на саслушавање вишем вођству. (Овај став је доцније измењен и гласио је: „Ако не прети опасност да кривац — издајник побегне онда не извршити казну пре него се добије сагласност вођства одреда").

Чл. 21

Смртна казна изречена од стране вођства батаљона не може бити извршена пре него што се добије сагласност вођства штаба одреда.

Чл. 22

Ова Уредба ступа на снагу одмах.

У Посавини 1941 године.

Команда
Посавског народно-ослободилачког
партизанског одреда".

Многим новим борцима — омладинцима, који су у највећем броју ступали у партизане приликом ових мобилизација, недостајало је не само борбено него и основно војничко знање, јер нису служили војску. Због тога су штабови одреда и батаљона, поред основних војничких прописа, често били принуђени да наредбама одређују организацију

I
јединица, правила службе и програм војне наставе. Након формирања батаљона у Крагујевачком партизанском одреду, штаб Првог батаљона писао је командама чета:

„Пошто је од бивше Прве чете формиран батаљон, то да би новостворене чете могле без застоја да наставе свој рад, да успешно одговарају својим задацима, наређујем:

1. Да се одмах изврши расподела чета на десетине као што је то и раније било. Чете ће бити подељене на четири десетине, које ће се при доласку новог људства попуњавати до водовске формације. Постројавање чета вршити по десетинама, а исто тако и људство у логору има спавати еа својим десетарима са десетинама. Сваком партизану одредити место у десетини и у врсти, тако да кад се чета и десетина постројава, да свако зна место своје и свога друга. Ово је важно због тога што ће та места остати и за време борбе у стрељачком строју, те ће тако старешине најбоље имати све у својим рукама, а затим и тачан преглед људи после борбе.

2. Наставити свим средствима да се наша железна дисциплина одржи и још више учврсти по сваку цену. Овој чињеници поклонити највећу пажњу. Треба имати на уму да ће партизани успешно започету борбу за народно ослобођење привести крају само тако ако буду дисциплиновани до самог прегоревања, одани народној борби до самог уништења. Исто тако посветити пуну пажњу опхођењу партизана према својим старешинама. За време службе, млађи мора прописно да ослови старешину. Ословљавања су: друже десетару, друже замкоме, друже политкоме, друже командире итд. Схватити да ово није само форма, да то тако треба и мора да буде.

3. Штабови чета ће редовно држати часове из руковања оружјем и војне обуке. За ово користити сваки слободан ттренутак како у логору тако и ван њега. И овоме питању посветити најозбиљнију пажњу, јер од тога зависи са каквим ћемо успехом задати непријатељу најтеже ударце, а да при томе сачувамо наше људство. Обуку изводити поступно, прво са разделом, а затим без разделе.

4. Одмах по пријему ове наредбе организовати курсеве за оспособљавање десетара за будуће командире. При овоме вежбати десетаре у решавању лаких тактичких задатака (заузимање положаја, где треба поставити аутоматска оружја, како на једном положају поставити и расподелити чету, како се на једном одређеном положају најлакше врши обухват, значај обу-

хвата и бочног напада, врсте кретања стрељачког строја за време борбе с обзиром на дејство непријатељске артиљерије, аутоматских оружја, пешадиске ватре, напада из ваздуха и томе слично). Они десетари који за време ових курсева покажу најбоље успехе биће узимани за командире чета.

5. Реони који су додељени појединим четама имају се тако чврсто држати под нашом контролом, да ни један Немац или непријатељ српског народа не може да крочи на ослобођен реон овог батаљона. Исто тако друмове и железничке пруге одржавати под сталном и непосредном контролом. За ово ће ми бити нггабови чета одговорни.

6. Постројавање вршити три пута дневно, за доручак, ручак и вечеру. Исто тако, кад у логор дође неко из штаба батаљона или штаба одреда, има се командовати „мирно" и изаћи на рапорт. На рапорт ће изаћи и командовати „мирно" најстарији старешина који се затекне у логору.

Ову наредбу прочитати пред стројем."

(Зборник док. НОР, док. бр. 49, Т1, К1)

Штабови одреда и батаљона настојали су да уведу једнообразност у јединицама у погледу назива, формација, снабдевености војном опремом у расподели и употреби наоружања. Због оскудице у оружју, нарочито у муницији, морало се водити рачуна да сваки метак буде корисно употребљен, да бомбе и бајонети буду додељени оним борцима и оним јединицама које ће се чешће сукобљавати непосредно са непријатељем.

Неке одредбе у овом смислу налазе се и у наредбама које је издавао Други београдски батаљон Посавског партизанскот одреда:

„3. По наредби Команде нашег одреда од сада се „политички комесари" водова називају *„политички делегати".*

5. Све чете што пре да набаве за своје водове непромочиве торбе и направе нарочите сандуке за санитетски материјал водова. Садањи санитетски материјал са торбама да пошаљу нашем лекару да га надопуни и да га среди.

7. Свима партизанима да се раздели по 55 метака, за пушкомитраљез 180 метака у 9 шаржера. Помоћник

нишанџије, поред муниције за п. м., да носи и за себе 55 метака. Сва остала муниција да се смести као резерве у штабу вода, односно чете. Нико не сме имати више муниције код себе. Зато кад се скупља муниција, било патролом која је одређена од водне или четне команде, било појединачно да је скупљена, има да се преда оружару вода на чување.

Уколико поједини водови немају свог одређеног оружара да га што пре одреде.

У једном воду може се чувати резерва само до 2.000 метака. Остало све да се шаље команди чете, која ће све то слати овој команди за матацин.

8. Да све чете што пре пошаљу овој команди списак свију партизана . . .

11. После издате муниције свима партизанима по 55 метака и по 182 за п. м., остала мЈгниција се рачуна као резерва. У извештају не јављати колико има код партизана, јер према броју партизана и броју раздељених метака (55) ми знамо колико има код партизана. Поред тота, о тим раздељеним мецима се не извештава ни одред.

Партизанима скрените најстроже да нико не сме имати више од 55. Такође ни један не сме имати револвер, бомбе, бајонет и ел., сем оних којима је раздељено то оружје, према одговарајућим функцијама. Нека се науче партизани да сав сувишак који њима не припада пријављују оружару. Да се најстроже кажњава у случају да неко изгуби од своје муниције. Уколико неко изгуби нека јави старешини који ће наредити оружару да му се поново даде. Ако неко буде чешће губио да се казни као да је намерно.

12. Примећено је да неки бомбаши везују бомбе за капу бомбе. То је неправилно, јер се тако бомба лако може отшрафити, пасти и експлодирати . . . бомбе добро везати за тело али тако да се лако откаче у даном моменту. Најбоље је бомбу добро учврстити, а сваком бомбашу дати нож којим ће бомбу отсећи када му буде то потребно.

13. Бомбаше наоружати, уколико је могуће, камама и пиштољима. Каме још сада делити. . ."

У наредби истот штаба од 4. X између осталог пише:

„ .. . Наредите свим водовима да се промени назив „десетина". Од сада ће се десетина звати „одељење", а десетари „вође одељења". То је згодније јер у десетини

није десет партизана, а поред тога, десетина је стари назив"...

(Зборник док. НОР, Т1 К1 док. 46.)

Партизанске јединице на појединим секторима у централној Србији држале еу у то време мање-више устаљене положаје према појединим непријатељским јединицама и гарнизонима. Крагујевачки батаљони су држали блокаду око Крагујевца и правце према Краљеву и Лапову. Батаљони Првог шумадиј-ског одреда су бшги оријентисани према Тополи, Аранђеловцу и Лазаревцу, а Посавски батаљони према Београду, Обреновцу и Шапцу са обезбеђењима према блокираном Ваљеву. Повезујући Посавски и Први шумадијски одред, Космајски одред је био оријентисан према Младеновцу и Раљи, са задатком да поред заштите територије западно од пруге Београд—Ниш, врши нападе на саобраћајне објекте на том простору и, пребацујући чете постепено, осваја територију младеновачког, грочанскот и врачарског среза источно од пруге Београд—Ниш. Други шумадијски одред, повлачећи главнину на територију Ј1епенице, био је оријентисан према Паланци и заједно са Крагујевачким одредом држао је правац према Лапову, уз истовремене честе нападе на саобраћајне објекте у јасеничком и великоорашком срезу. Друге две чете овог одреда, оријентисане на непријатељске одреде у Свилајнцу, убрзо су укључене у састав Пожаревачког партизанског одреда, који је своје чете држао према Пожаревцу, крајинским и горњачким четницима. Најјужнији Поморавски одред оријентисао је своје чете према Јагодини и Пећанчевим четницима од Крушевца и Трстеника. Он је такође требало поново да овлада територијом ранијег Другог поморавског одреда и уништава саобраћајне објекте на овом простору.

Штабови и команде су у то време уредили међусобне везе. На простору Шумадије, преко Чачка и Милановца а на простору Посавине преко Ваљеваца, успостављена је веза са Ужицем и Врховним пггабом.

ОКТОБАРСКЕ БОРБЕ У ПОСАВИНИ, КОСМАЈУ И ОКО АРАНЂЕЛОВЦА

Партизански одреди непосредно под Београдом водили су у октобру честе борбе са немачким трупама и петоколонашким одредима, настојећи да потпуно овладају комуникацијама и присиле на предају поједине окупаторске гарнизоне. Уз помоћ добро наоружаних петоколонашких одреда, довлачећи појачања у тенковима и блршдираним возовима, непријатељ је журио да спречи капитула-

цију ових јединица и заштити саобраћај. Нарочито оштре борбе вођене су на терену Посавског одреда, где су немачке команде пребацивале и делове пристиглих оперативних јединица из Грчке и Француске, настојећи да се пробију према Ваљеву и Колубари и да одбаце партизанске јединице од Београда. Поред Посаваца и Тамнаваца, крајем октобра, са овим немачким трупама водили су борбе Космајски и делови Првог шумадијског одреда.

Посавски партизански одред нарастао је у октобру на око 3000 бораца. Први посавски батаљон, који је почетком октобра имао 560 бораца, повећао се половином месеца на 700 а до првог новембра на 800 бораца. У њему је било 260 радника, 90 официра, подофицира и војних службеника. Остало су били сељаци. Други београдски батаљон се од 489 бораца, колико је имао 4. октобра, повећао до 13. октобра на 645 бораца, од којих су 172 били радници, 66 занатлије, 373 сељаци, 24 интелектуалци и 10 официри, подофициири и војни службеници. Најбројнији од свих био је Трећи тамнавски батаљон, са око 1200 бораца. Његова 3. чета, која се налазила на простору између Шапца и Обреновца, прерасла је током октобра у Четврти посавотамнавски батаљон Посавског партизанског одреда, који је имао четири чете са укупно преко 400 бораца. Командант овог батаљона био је Света Поповић, заменик команданта Рајко Михајловић, политички комесар краће време Душан Даниловић а затим Андрија Мазињанин.

Крајем септембра и првих дана октобра, немачки 125. пешадијски пук, сталним нападима на сектор Првог посавског батаљона, настоји да се пробије из опкољеног Обреновца и продре према немачким посадама у долини Колубаре. Његове јединице су насилно прикупљале у Обреновцу и по селима људство способно за рад. Користећи се њима као штитом од партизанских напада, непријатељ је оправио разорену пругу до Стублина. Штаб Посавског одреда наредио је Првој и Другој чети Првог батаљона да из Трстенице и Грабовца изврше напад на Немце који су се утврдили у Стублинама. Друга чета је у мраку изгубила пут, па је напад извршила само Прва чета. Борба је трајала неколико часова. Немци су тукли из пушака, митраљеза и минобацача. Тешко су рањена два борца Прве чете а погинуло је и неколико немачких војника.

Пред зору су се партизани морали повући према Потосу. Крећући се углавном комуникацијама, немачке јединице су продрле преко слободне територије до Мојковца,

стрељајући успут ради застрашивања похватане сељаке, које су у извештајима проглашавали „наоружаним устаницима":

> ... „125. пешадијски пук очистио је многа насељена места у простору Уб—Караула—Дивци—-Лазаревац—Листопоље. Откривене су само мање банде које су опкољавањем само делимично могле бити принуђене на борбу. Становништво је често потпоматало наоружане банде. Стрељана су 43 устаника, међу којима и једна наоружана жена. Сопствени губици: два мртва, седам рањених".
>
> (Зборник док. Т1, К1, док. бр. 197.)

Нападани од партизанских јединица и сеоских партизанских стража, делови 125. пешадијског пука повукли су се у Лазаревац, Лајковац и Обреновац да би бранећи ова места спречили капитулацију својих гарнизона.

После ових борби, Прва и Четврта чета Првог посавског батаљона упућене су према Шапцу, где су Четврти посавотамнавски батаљон и четници пуковника Дабића водили борбе са деловима немачке 342. дивизије, која је покушавала да се пробије према опседнутом Ваљеву. Друга и Трећа чета Првог посавског батаљона наставиле су и даље опсаду Обреновца, одбијајући свакодневне покушаје недићеваца и јединица 125. пешадијског пука да се пробију из града. У једном од низа оваквих непријатељских подухвата, 200 немачких војника продрло је 14. октобра до села Грабовца. Узимајући олако обавештења о приближавању немачке колоне, водник Бора Кечић није дозволио да се прекине доручак, па су се партизани изненада нашли под ватром немачких машинки и митраљеза. Пружајући ту и тамо отпор, борци су се повлачили на све стране у нереду. Тако је вод био разбијен, а нападу немачких војника пружио је отпор само водник са десеторицом партизана. Борба је трајала цело пре подне. Нападајући на партизане који су се бранили, изгинуло је 67 немачких војника. Од партизана погинуо је водник Кечић ,са још шесторицом бораца. Немци су после тога спалили на једној слами мртвог водника, попалили Грабовац и стрељали око стотину сељака а затим се повукли у Обреновац.

Док је Први посавски батаљон водио борбе са јединицама 125. пешадијског пука, Трећи тамнавски батаљон је организовао транспорт жита према Пецкој и спречавао немачке и петоколонашке одреде да се пробију према Убу. Петог октобра, на њихову територију стигао је четнички одред Драже

Михаиловића под командом војводе Каменице, који је затражио да постави своју власт у Убу. Када им то није дозвољено, четници еу сутрадан, са немачким трупама, дошли у село Врховине, одакле еу немачки војници топовима тукли куће у којима су се налазили партизани.

Пред крај октобра немачке јединице су почеле продор на територију овог батаљона. Пробијајући се преко Поцерине, једна колона 342. дивизије ушла је 25. септембра у Ваљево и појачала тамошњи непријатељски гарнизон. Сутрадан, 26. октобра, око 300 недићеваца и четника покушало је да се пробије у Уб, где се као обезбеђење налазила само једна десетина Тамнаваца као појачање. Упућена су била два вода, која су ове одреде натерали у бекство и гонили их до Руклади.

Двадесет седмог октобра кренула је према Убу из Ваљева и Лајковца немачка колона од окохиљаду војника, коју су сачињавали коњички и моторизовани одреди. На брду Вучјаку крај варошице једно тамнавско одељење зауставило је ове немачке јединице. Отпочели су преговори, у којима су немачки официри захтевали да им се дозволи пролаз кроз Уб. Партизани су захтевали да Немци положе оружје. У току преговора, један немачки официр је из машинке убио партизанског парламентарца, комесара батаљона Душана Даниловића. Партизани су одмах отворили ватру, поседајући положаје код Радовића шуме на путу Уб—Гвозденовићи. На ове положаје су у току борбе пристизали поједини делови Тамнавског батаљона а нешто касније стигле су и Друга и Трећа чета Првог посавског батаљона. Немачке јединице су поселе положаје код гробља изнад Уба. Помоћ је и њима долазила из Лајковца и Ваљева.

Борба код Уба трајала је од 8 до 14 часова. Око 14 часова Прва тамнавска чета извршила је јуриш на Немце и натерала их у бекство низ Вучјак. Али док су партизани гонили немачке јединице, које су се повлачиле у нереду, појавили су се немачки тенкови. Уз то су поједине чете у шесточасовној борби већ биле остале без муниције. Партизанске команде су наредиле повлачење и немачке јединице су тога дана заузеле Уб.

У борбама око Уба погинула су 93 немачка војника и 30 недићеваца и четника. И једни и други имали су и већи број рањеника. Партизани су имали 3 мртва и 4 рањена.[15]

После пада Уба, Трећи тамнавски батаљон повукао се према Подгорини. У селу Дружетићу извршене су измене

[15] **Подаци о губицима по изв. ужичке „Барбе" од 22. XI. 1941. — Зборник докумената НОР, Т1 К1, Док. бр. 88.**

у штабу батаљона и командама чета.[16] За политичког комесара батаљона постављен је Чедомир Миндеровић.

Друга и Трећа чета Првог посавског батаљона пребачене су као појачање према Шапцу, где су положаје држали Четврти посавотамнавеки батаљон са Првом и Четвртом четом Првог посавског батаљона и четници пуковника Дабића. Тих дана, ове јединице водиле су борбе са деловима 342. пешадијске дивизије, која је покушавала да продре од Шапца према Ваљеву. Немачка колона је заустављена на речици Дубрави, где су партизанске јединице са четницима држале осам километара широк фронт. Положаји на Дубрави држани су до 29. октобра. Немачку пешадију на овом сектору потпоматали су тенкови и артилерија. Немачки тенкови су 29. октобра успели да пробију фронт и продру до села Накућана. Партизани су и овог пута успели да задрже пешадију, а тенковима су постављали заееде око препрека од блата и плеве. Под сталном партизанеком ватром, немачки војници су хватали сељаке и нагонили их да крче пут заглављеним тенковима.

Пробивши положаје на Дубрави, немачки тенкови су зашЈш за леђа Четвртом батаљону, који се због тога повлачио правцем Црниљево—Дружетићи—Бресница.

Са немачким продором, на ове партизанске јединице отпочели су и напади четника Драже Михаиловића. Четврти посавотамнавеки батаљон је повучен према Осечини, где је добио задатак да чисти позадину од четника Драже Михаиловића. Прва чета овог батаљона разоружавала је четнике у Поцерини. Четници пуковника Дабића, који су дуго сарађивали са овим батаљоном, нису хтели да пођу у братоубилачку борбу. Један број ових четника, са поручником Вулом, пришао је Четвртом батаљону, а остали су предали оружје и отишли кућама.

У току борби у октобру Посавски партизанеки одред се поделио у два дела. Док су се Први, Трећи и Четврти батаљон, у непрекидним борбама са немачким трупама и сукобима са четницима Драже Михаиловића, повлачили према брдовитим крајевима западне Србије, Други посавски батаљон је остао под Београдом, на простору доње Посавине и Космаја.

Почетком октобра, команда батаљона је издала наредбу евим четама да рушењем комуникација и заседама

[16] **Пошто је тешко рашен командир прве чете Живота Илић, на његово место постављен је учитељ Петар Јовановић. За командира Треће чете постављен је Србислав Поповић Поп, студент шумарства из Београда.**

обезбеде секторе од изненадног непријатељског продора из појединих гарнизона а нарочито од Београда:

> ... „Обавештени смо" — пише у наредби команде овог батаљона од 4. октобра — „да непријатељ смера предузети неке мере против нас. Да би га спречили у брзом пребацивању трупа и довлачењу моторних возила и оруђа која се преносе моторизацијом, то је нужно да се сви путеви и железничке пруге што више и потпуно онеспособе"...
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 44)

Извршавајући ову наредбу, чете су до 10. октобра прекинуле железничку пругу и раскопале скоро све друмове и путеве. Ноћу између 5. и 6. октобра раскопан је на два места друм између Железника и Сремчице рововима дубоким један и по, широким 3 а дугачким 8 метара. На исти начин, те ноћи је раекопан и друм између Сремчице и Рипња. Ноћу између 6. и 7. октобра прокопан је друм између Железника и Жаркова, а између Железника и Остружнице потпуно разорена пруга у дужини од око 400 метара. На том пресеку сурвана су са пруге два воза и једна локомотива. У једном од срушених вагона заробљен је један официр, недићевац. Ноћу између 7. и 8. октобра прокопан је на два места друм Обреновац—Степојевац, а на прузи између Барича и Обреновца партизани су у дужини од пола километра посекли све телефонске-телеграфске стубове са линијама. Следеће ноћи раскопан је друм Обреновац—Дражевац и пут Велика Мопгганица—Мељак. Ноћу између 9. и 10. поеечене су телефонске жице и стубови на друму између Умке и Остружнице и прокопани путеви од Велике Моштанице према Умци и Липовици. Чете су продубиле раније прокопе на друмовима Гунцати—Бељина према Аранђеловцу, Мељак—Степојевац према Лазаревцу и на другим друмовима и путевима. Поред партизана, у овим акцијама, које су организоване преко сеоских народноослободилачких одбора, учествовало је преко 300 сељака а мобилисано је било 11 кола да превлаче камен на друмове ради прављења препрека.

На свим овим друмовима почетком октобра појачане су партизанске заседе и обезбеђења. Другог октобра, партизани су у заседи на друму Обреновац—Београд дочекали камионе са јединицама немачког армијског пука за везу. У овој борби погинуо је 21 немачки војник.[17] Неколико дана каоније, дочекани су код Липовице камиони са недићевци-

[17] **Из навештаја Немачке команде — Зборник док. НОР, Т1, К1, Док. бр. 189.**

ма. Око 150 недићеваца повукло се према Сремчици под партизанском ватром. Деветог октобра једна партизанска патрола водила је борбу са одељењем немачких војника код Барича. Увече око 20 часова, немачка артилерија са бродова почела је да бомбардује партизанске положаје у Јасенку, Мислођину и Дражевцу. Бомбардовање је трајало целу ноћ али није нанело никакве губитке партизанима.

Док су се снаге Другог посавског батаљона углавном оријентисале према Београду, Немци су изненада са 125. пешадијским пуком извршили продор на ову територију из позадине. Добро наоружане немачке јединице, тукући топовима и бацачима из даљине, нису пружиле прилику четама Другог београдског батаљона ни да се озбиљније сукобе са њима:

„13. X. дошла је једна група Немаца пред Степојевац" — пише команда батаљона штабу одреда 20. октобра. — „По извештају једних дошли су од Цветојевца, а по извештају других од Лазаревца. Било их је по извештају једних 5—6 стотина, а по другима око 1000. Имали су четири топа, 4 бацача мина и 3 тенка.

Наша II чета их је дочекала пред Степојевцем, али слабо. Брзо се повукла према Арнајеву ... Тиме је било омогућено Немцима пролажење према Конатицама. Немци су попалили неколико кућа у Степојевцу и побили око 50 људи. Уз помоћ артиљеријске ватре, оправљали су пут ка Конатицама. 14. X. ујутро, овај штаб је повео 170—180 партизана у Конатице, где су Немци пресретнути и донекле блокирани. То блокирање се држало 9 до 14 сати са малим пушкарањем. Великог пушкарања није било због самог села, јер су Немци били у центру села, где су почели да пале куће. На нашој страни има два мртва, а на њиховој страни један официр и четири до пет војника. У четрнаест сати су почели да нас туку минама. Морал код партизана је попустио тако да је претила опасност паничног бежања, ради чега је било наређено повлачење ка Вранићу и осталим местима на тој страни. Уз помоћ артиљеријске и митраљеске ватре, Немци су и даље оправљали друмове. За оправке су узимали сељаке из Конатица и Дражевца. После оправке све су те сељаке поубијали. У Конатицама је поубијано 30, а у Дражевцу до 150 сељака (по извештају сељака). У исто време попалили су велики број кућа, а нарочито у Дражевцу.

Ујутро, 15. октобра, Немци су рано почели туђи артиљеријском ватром Бићевац и Вранић, где се налазила наша I чета, ради чега се иста без нашег наређења повукла у западни део нашег сектора, где се налазила и наша III чета. Четврта чета се сама повукла из Ме-

л»ака у Гунцате... Немци еу под заштитом артиљериске и митраљеске ватре упали у Вранић и продужили са паљењем и пљачкањем кућа такође и са убијањем људи. Убијено је у Вранићу око 60 сељака. Сељаци сви нису бежали из села иако им је речено од наше стране.

Немаца је било око 300 са три тенка, 4 топа и 4 бацача мина. У исто време било је у Сремчици око 200 недићеваца, који су вршили претрес по Сремчици. Немци су издали наредбу свим сељацима околних села да у току 16 октобра зараине све пресеке на друмовима. Сел>аци су се уплашили, јер су им Немци рекли да ће им све куће попалити и поубијати их и почели су оправљати друмове. Штаб је издао наређење I. III. и IV чети да спрече оправљање друмова. У ту сврху чете су предузеле мере и послале један део својих јединица да спречи оправљање друмова и да се сукоби са непријатељем уколико буде надирао на ту страну. Међутим, Немци су наше намере спречили, тукући нас из бацача мина. Поред тога саме сељаке нисмо могли у томе спречити, јер из страха од Немаца и плашње да им се куће не попале, ниоу хтели да нас послушају и прекину са затрпавањем друмова... Немци су се 16 сместили у Мељак, одакле су тукли Бађевац, Гунцате и ка Шиљаковцу, ради чега су се наши морали повући. IV чета се из Гунцата повукла «а Лисовићу... III чета се из Бађевца повукла ка Бождаревцу и по нашем наређењу заузела положаје на Бождаревачкој коси. I чета је била у Борку и држала положаје према Бађевцу. Под заштитом артиљериске ватре упали су у Ваћевац Немци и продужили паљевину кућа и пљачку. Попалили су много кућа и никог нису убили.

Дејство мине и топова, велики број жртава у Степојевцу, Конатицама, Дражевцу и Вранићу, паљевине тих села, претња Немаца становништву да ће све поклати и попалити ако се партизани из тих села не врате својим кућама, претња становништву да не сме пустити партизане у село, кукњава родитеља и осталих сродника, присуство Немаца, непосредна близина четника, свестрана агитација да се врате кућама итд., све је то поколебало наше људство, да их је било немогуће умирити. Поред тога, добили су сељаци обећање од Немаца, четника и осталих петоколонаша да се партизанима који се врате својим кућама неће десити ништа, да ће наоружати све сељаке да ее боре против нас, тј. да се бране од нас; све је то учинило, те је у току две ноћи побегло са оружјем око 300 партизана. Однели су 2 п. митраљеза. Један мали део њих је побегао чет-

ницима, а већи део својим кућама где се крију. Сви ови одбегли били су мобилисани. Побегли су ноћу из патрола, заседа и стража. Командир II чете, бивши активни наредник Данило из Дражевца, побетао је четницима у Јунковце са десетак партизана и однео један п. митраљез.

Сада се у батаљону налази око 350 партизана .. . чете су груписане у Арнајеву, Рожанцима, Соколову и Борку. Из IV чете није било уопште бежања, јер су сви добровољци.

Извршена је реорганизација по четама, те сада све чете имају по 80 до 100 војника. Све чете имају по два вода.

Команда Друге чете је сасвим измењена и постављена нова. Вођство оба вода II чете је измењено и постављено ново. Такође је извршена смена вођства водова и у другим четама, уколико је било потребно . . .

Наше је мишљење да ово људство треба да буде удаљено од својих кућа, од своје родбине, која га стално посећује и прича о незгодама својим и обећањима Немаца, петоколонаша и четника. Наше је мишљење да ово људство није било у близини својих кућа, не би ни дошло до овог бекства."

(Зборник док. НОР Т1, К1 док. бр. 51.)

Помогнуте недићевцима и четницима, Немачке трупе су успеле да овладају територијом доње Посавине. Свуда где су оне пролазиле остајала су спаљена села и стрељани сеЈваци да би се створио застрашујући пример. О овим злочинима немачких војника по Посавини опуномоћени командујући генерал у Србији Беме обавестио је фелдмаршала Листа:

„125. пеш. пук: чишћење и уништење Мељака и Бићевца. Становништво је потиснуто, нема додира са непријатељем. У Гунцатима је запажена у повлачењу мања банда (15 људи). Очишћена је област Мислођин——Дражевац—Баљевац—Вранић—Бићевац—В. Мопггагница—Железник. Сва су та села уништена. За одмазду је стрељано у Дражевцу 147, у Грабовцу 73" ...

(Зборник дох. НОР, Т1, К1 док. бр. 279.)

Други београдски батаљон се повлачио у овим борбама на сектор Космајског партизанског одреда. Поред свих тешкоћа, команда је средила чете. Заједно са Космајским одредом, Други батаљон је крајем октобра почео нападе на непријатеља ради поновног овладавања својом територијом.

*

Космајски партизански одред је на свом сектору у октобру водио борбе са непријатељским јединицама које су покушавале да створе евоја упоришта у појединим местима око ове територије. Продирући истовремено западно од пруге Београд—Ниш, партизанске чете су допирале до врачарског и подунавског среза, где су вршиле акције припремајући чишћење од непријатеља.

Почетком октобра извршена је реорганизација штаба одреда. Због запостављања војних питања у одреду и недовољне офанзивности, смењен је политички комесар Јован Јерковић Јоца, а у другој половини октобра и командант Милутин Тодоровић. За вршиоца дужности команданта одреда постављен је командир Прве чете Јанко Марјановић, железнички чиновник из Раље, за политичког комесара Ђорђе Јовановић, публициста из Београда, за заменика команданта Љубомир Ивковић Шуца а заменик политичког комесара остао је Дража Марковић. Извршене су и извесне измене у командама чета. Прва чета као реон дејства добила је простор око пруге Београд—Ниш од Ђуринаца према Београду. Друга територију среза космајског, Трећа пругу и интернационални друм од Ђуринаца на југ са деловима младеновачког среза, а Четврта пругу Београд—Мала Крсна са грочанским и врачарским срезом.

Осмог октобра, Космајци су напали недићевце и љотићевце који су продрли у варошицу Венчани. Борба око утврђене зграде трајала је неколико чаеова. Погинуло је око 40 недићеваца и љотићеваца, међу којима и командант одреда потпуковник Јовановић и два подофицира.[18] Партизани су имали 8 мртвих и два рањена. Међу погинулима био је и ранији политички комесар одреда Јован Јерковић.

Два дана касније Космајски одред су у Арнајеву напали четници и недићевци. У двочасовној борби непријатељ је натеран у бекство. Погинуло је 10, рањен већи број и заробљено 5 непријатељских војника. У току борбе, Космајцима је као помоћ стигао један вод Посаваца и две чете Првог шумадијског одреда. После ове борбе, Трећа космајска чета прешла је у Колубару да помогне Другом батаљону Првог шумадијског одреда у чишћењу Јунковца од четника.

Прва и Четврта чета су на својим секторима продужиле нападе на саобраћај. Петнаестог октобра, Прва космајска чета је извршила напад на транспортни воз између Раље и Ђуринаца — покидана је железничка пруга и уни-

[18] **З&орник докумената НОР, Т1 К1.**

штена локомотива. Сутрадан је бомбама извршен напад на немачки транспортни воз између Рипња и Ресника. Четврта чета је на постаји Дражањ—Шепшин срушила транспортни воз, пуштајући композицију на слепи колосек. Локомотива се на педесетак метара од пруге зарила у земљу, а колосеке је закрчило око двадесет поломљених вагона. Рањен је један немачки војник из обезбеђења воза. Седамнаестог октобра чета је заробила Пећанчевог четовођу и разоружала посадну сеоску чету у Ковачевцу.

Космајски одред, који је у то време бројао 450 бораца, повећао се до краја октобра на преко 600. Како је око 150 партизана било без оружја, затражене су пушке из ужичке Партизанске фабрике.

У другој половини октобра, Космајски одред и Други београдски батаљон Посавског одреда прелазе на терен доње Посавине, настојећи да поново овладају овим крајем који су поселе немачке трупе и петоколонашки одреди. На том простору вођене су свакодневне борбе са Немцима, недићевцима, четницима и жандармима. У Великом Борку, Други београдски батаљон је 22. октобра водио већу борбу са јединицама 125. пешадијског пука. У борби су погинула 2 а рањен је већи број немачких војника. Погинуо је један и рањено неколико бораца Другог београдског батаљона. Космајски одред и Други београдскопосавски батаљон напали су 28. октобра и разбили четнике у Бићевцу. Док се ова борба водила, пристигао је четнички одред са жандармима из Умке, који је такође разбијен и натеран у бекство.

Партизани су овим борбама хтели да овладају деловима доње Посавине, али под сталним нападима немачких јединица и петоколонашких одреда били су присиљени да се поново повуку према Космају. Последња борба са јединицама немачког 125. пешадијског пука у Посавини вођена је 29. октобра код Барајева. Како су и Космајски одред и Други београдскопосавски батаљон у свакодневним борбама остали без муниције, партизани су се после борбе код Барајева повукли на сектор Космајског одреда, а Четврта космајска чета упућена је на Рудник да донесе муницију.

*

Поред Посавине, непријатељ је угрожавао и територију колубарског среза, коју је држао Други батаљон Шумадијског одреда. У то време Први шумадијеки одред бројао је око 750 бораца. Његови батаљони су заседама у октобру у орашачком и опленачком срезу наносили велике губитке немачким јединицама, а на територији колубарског среза започета је блокада Лазаревца.

Први шумадијски батаљон је 2. октобра на брду Светиша дочекао колону заштитне чете немачке Дванаесте армије. Пет камиона и један луксузни аутомобил, са овом немачком јединицом, кретали су ее према Крагујевцу на пролазу за Грчку. Као обезбеђење, у Тополи им је придодат још један луксузни аутомобил и камион са војницима. У једноча-совној борби, Први шумадијеки батаљон је скоро потпуно уништио ову немачку јединицу. Погинуло је 22[19] а рањен и заробљен већи број немачких војника и официра. Партизани су запалили аутомобиле и камионе. Заплењено је 16 пушкомитраљеза, 7 машинки, 40 револвера, 120 нових подофицирских униформи са опасачима, фишеклијама и ножевима, 60 пушака и већа количина бомби и муниције. У камионима је нађено око 2 кг злата, доста цигарета, чоколаде и других намирница упућених Штабу 12. армије. После ове борбе скоро цео Први батаљон био је обучен у немачке униформе и наоружан немачким оружјем.

У то време на територију Првог и Трећег батаљона покушавају да продру поједини четнички и љотићевски одреди. Шестог октобра Први батаљон је наишао у школском дворинггу села Рајковца на четнички одред мајора Милованчевића, који је тих дана стигао из Тополе. Четници су били изненађени појавом партизана. У сусрет команданту батаљона Дугалићу пошао је мајор Милованчевић. Одмах је дошло до гушања између њих двојице, што је дало повода комесару батаљона Дачи Станковићу да отвори ватру а за њим и остали партизани. Од првих рафала погинуло је 8 а заробљено 15 четника,[20] док је војвода Милованчевић побегао рањен на неколико места. По доласку у Тополу, он је постављен за среског начелника и више није покушавао да обнови свој одред.

Нешто касније, на територију Трећег батаљона стигао је љотићевски одред адвоката Лазаревића. Са љотићевцима, који су ишли **дојшном** Јаеенице према Руднику, Трећи батаљон се сукобио код Брезовца. Међутим, партизански митраљези нису дејствовали и љотићевци су, захваљујући добром наоружању, уепели да се пробију, претрпевши само мање губитке. У овој борби погинуо је 1 и рањено 9 партизана. На Манојловачкој коси љотићевце је напала 8. чета Трећег батаљона која се за време борбе код Брезовца налазила у Блазнави. Пошто су очистиле митра-

[59] Према извештају немачке команде. — Према сећању неких учесника, гтогинуло је 80 а заробљено 29 немачких војника. Један број заробљених немачких војника упућен је у Уноице.

[20] ВИИ. Док. бр. 60/1 — К 26.

љезе, убрзо су пристигле и друге две чете овог батаљона и напале љотићевце са зачеља. Борећи се у покрету, и партизани и љотићевци су се кретали према Трешњевици. Убрзо је на положаје пристигао од Страгара и Први батаљон, који је своју 1. чету упутио у заседу према Аранђеловцу. У борби која је трајала до вечери непријатељ је претрпео тешке губитке. Погинуло је преко 50 и заробљено 15 љотићеваца. Остали су бежећи у нереду наишли ноћу под Венчацом на заседе 1. чете. Претрпевши и овде знатне губитке, до Аранђеловца је од целог одреда стигло само око 150 љотићеваца. Командант одреда Лазаревић стигао је тек сутрадан, скривен у неким сељачким колима.

Оба шумадијска батаљона имала су у овим борбама 10 мртвих и око 15 рашених. Изгинули борци сахрањени су сутрадан по селима уз масовно учешће народа. Када су партизани донели мајци погинулог борца Марковића, којој је већ погинуо један син у партизанима, она им је рекла: „Скините му децо цокуле и дајте ономе ко је бос". Као и обично у рату, на овим сахранама је било мало суза. Пред окупљеним људима говорили су командири и другови изгинулих партизана.

У другој половини октобра, према Белановици, пробили су се четниди војводе Гордића и недићевски одред мајора Калабића. Партизани су 21. октобра опколили четнике у школи села Драгоља. Док су се борбе водиле око школе, до села су стигли и недићевци из Белановице. Први батаљон је на улазу разбио недићевце, а четници су се пробили из обруча и побегли према Белановици. Гонећи потучене недићевце и четнике, Први батаљон је кренуо према Белановици. Партизански стрељачки строј се кретао опрезно, опкољавајући варошицу у којој су се налазиле јаке снаге љотићеваца и четника. Али непријатељ није прихва-тио борбу. Приметивши партизанске стрељачке стројеве, недићевци и четници су се неопажено извукли из Белановице. Тако је Први батаљон касно увече, без борбе, ушао у варошицу. После вечере, борци су се сместили по кућама и брзо поспали. Прилази варошици нису били обезбеђени. Постављене су само страже око кућа у којима су борци спавали.

У току ноћи недићевци и четници су се вратили и опколили варошицу у којој су се одмарали партизани. Командант партизанског батаљона Дугалић упутио је сутрадан у зору 1. чету на једну косу изнад Белановице са наредбом да се морају држати по сваку цену. Али када су партизани пршцли до означених положаја, приметили су да су их љотићевци већ запосели. Командир чете је зато

донео одлуку да одмах поседне положај на белановичком гробљу. Тако је започела жестока борба. Борци су гинули, али нико се није повукао. Од око 40 бораца колико је бројала ова чета пола је изгинуло а друга половина је изранављена и заробљена.

Друге две чете Првог батаљона нису могле да притекну у помоћ партизанима на гробљу. Оне су и саме у варошици биле опкољене од великих непријатељских снага, па су се уз жестоку борбу морале пробијати из обруча.

У борбама око Белановице изгинуло је преко 30 бораца Првог батаљона. Недићевци и четници еу такође имали велике губитке, па су се после борбе повукли у Аранђеловац.

Трећи батаљон је се све ово време кретао по опленачком и орашачком срезу. Ноћу између 13. и 14. октобра он је ушао у Аранђеловац и извршио напад на среско начелство и пошту. Међутим, овај напад није успео, па су се партизани после краће борбе повукли из вароши.[21] Сутрадан, 15. октобра, по наредби штаба одреда, Трећи батаљон је на Прокопу код села Винче дочекао из заседе немачку јединицу која је покушала да продре у Горњи Милановац. У овој колони било је пет мотоциклиста, три оклопна аутомобила и десет камиона са војницима. Немци су се друмом кретали опрезно, са знатним одстојањем и партизанска заседа није могла да обухвати целу јединицу. Одлучено је зато да се отвори ватра на претходницу кад уђе у заседу. Али чим су одјекнули први рафали и плотуни, немачки војници су поскакали из камиона и развили се у стрелце према положају Трећег батаљона. Непријатељ је у борби имао већи број мртвих и рањених, а у Трећем батаљону лакше је рањено неколико бораца. Партизани су, између осталог, запленили и један митраљез.

После борбе, Немци су се повукли у Тополу а партизани према Горњој Трешњевици.

Настављајући и даље са нападима на комуникације на територији опленачког среза, Трећи батаљон је 25. октобра извршио напад на немачке ваздухопловне официре који су се враћали аутобусима из Врњачке Бање. Немачку колону сачињавала су 3 блиндирана аутомобила и 8 аутобуса, у којима је било око 120 официра и подофицира немачке ваздухопловне дивизије, који су после одмора требало да буду пребачени на Источни фронт. Цео Трећи батаљон је ову колону сачекао на друму код села Крћевца. Када је непријатељ ушао у заседу, партизани су отворили ватру. У получасовној борби онеспособљена су сва три блиндирана аутомобила и изрешетани аутобуси. Већ од првих рафала и плотуна, немачки војници и официри су претр-

[21] **Оригинал док. у В.И.И. под бр. 51/3—1, К-28.**

Група партизана-комуниста Параћинско-ћупријске чете непосредно пред стрељање (с лева: 1. Михаило Ивансгвић Калењин, 2. Миленко Николић, 3. Војиновић, 4. није утврђено име, и 5. Михаило Илић Куља).

Један од немачких тенкова који су борци Крагујевачког и Чачанског одреда заробили од Немаца на Думачи код села Љуљака. 14. октобар 1941. године

пели тешке губитке, тако да су пружали слаб отпор око аутобуса.

На друму код Крћевца потинуло је око 50 официра и подофицира ове немачке ваздухопловне јединице, а скоро сви остали у аутобусима били су лакше или теже рањени.

У току борбе код Крћевца пристигла су на друм и немачка појачања из Тополе и Младеновца. У сукобу са њима погинула су два борца и батаљон се повукао са друма. Озлојеђени немачки војници су обесили изгинуле партизане о стубове у Крћевцу и око њих поставили заседе. Исте ноћи Осма чета се вратила на друм, растерала немачке заседе и однела изгинуле партизане.

Док су Први и Трећи батаљон садејствовали на простору Рудника, опленачког и орашачког среза, Други шумадијски батаљон је, оперишући у колубарском срезу, био упућен на сарадњу са Посавским и Космајским одредом. Налазећи се у позадини ових одреда, он је почетком октобра почео да опседа Лазеревац. Пошто су немачке снаге биле јаке, штаб Првог шумадијског одреда донео је одлуку да се Лазаревац опаше рововима и изолује прекидом свих саобраћајних веза. Трећег октобра партизани су код Јунковца и Лазаревца извршили напад на делове Трећег батаљона немачког 721. пука, који су држали посаде на овом простору. Сутрадан су око Лазаревца порушене железничке пруге и раскопани сви друмови и путеви. Нарочито је био онеспособљен пут Лазаревац—Београд, који је Немцима био најпотоднији за довлачење појачања. У овим акцијама учествовало је неколико стотина сељака из околних села.

План опсаде Лазаревца, међутим, није остварен онако како је наредио штаб одреда. Радови су извођени јавно и доста споро. На копању ровова и изради утврђења око варошице радили су мобилисани сељаци, који су преко дана одлазили кућама. Отуда непријатељу није било тешко да дозна о припремама партизанског напада на Лазаревац. После неколико дана блокаде, они су почели све чешће да праве испаде ради извиђања. Добро наоружана одељења од 40 до 50 војника упадала су у положаје партизанских чета, које су са свих страна опселе варошицу. Једно од ових немачких одељења наишло је 3. октобра путем Лазаревац—Београд на партизанске положаје. У краћој борби погинула су три немачка војника, остали су се разбежали. Партизани су запленили три бицикла, неколико машинки и већу количину муниције. Нешто каеније, истог дана, на место борбе је изашла јача немачка јединица и запалила девет кућа и више других зграда.

Ноћу између 4. и 5, опкољеним Немцима у Лазаревцу стигла је помоћ из Ваљева и Аранђеловца. У зору 5. октобра Трећи батаљон немачког 721. пешадијског пука покупио је људе, жене и децу из Лазаревца и, користећи их као заклон, кренуо према партизанским положајима. Док је пажња бораца била усмерена на њих, друга колона од око 300 немачких војника, коју је водио један издајник, зашла је у позадину партизанских положаја. Партизани су и поред овако неповољне ситуације прихватили борбу. Већ од првих плотуна народ се разбежао. Немачки војници су јуришали са обе стране на партизанске положаје покушавајући да их опколе. У двочасовној борби погинула су три борца а један је рањен. Немачке јединице су такође имале знатне губитке.

Блокада Лазаревца, међутим, држана је кратко време. Пробијајући се долином Колубаре почетком октобра, 125. пешадијски пук је оставио један део снага у Лајковцу. После мањих сукоба са Немцима и жандармима код Црљена и Шопића, партизани су морали да се повуку. Делови 125. пешадијског пука упутили су оправљеним друмом појачања у Лазаревац.

Други шумадијски батаљон се после тога пребацио на територију Посавског одреда ради договора о заједничком нападу на немачке јединице. Стигавши у Степојевац, партизани су се задржали у селу не постављајући обезбеђења. Тих дана, међутим, слободна територија Посавине, због честих упада немачких јединица, није била тако безбедна. Док су се борци одмарали, стигле су из Лајковца пред Степојевац јединице 125. пешадијског пука са тенковима. Отворивши ватру, два митраљесца Другог батаљона успела су да задрже Немце. Партизани нису имали губитака али су се повукли у нереду. Због тога је смењен командант батаљона Раца Терзић и на његово место постављен Нинко Петровић, кога је убрзо заменио Душан Вукотић Уча.

Десетог октобра две чете овог батаљона пошле су у помоћ Космајцима, који су водили борбу код Арнајева. Од 14. до 16. октобра Други шумадијски батаљон је заједно са Трећом космајском четом напао четнике у Јунковцу. Четници су испред њих побегли у Вреоце. Истога дана Пета чета је упућена у Даросаву да нападне недићевце који су кренули према селу аутобусом. Партизани су поставили заседу између железничке пруге и Црне реке, из које су митраљеском и пупгчаном ватром засули непријатеља. Док се борба водила око аутобуса, на партизане је са брда из позадине отворило ватру једно одељење недићеваца које се туда кретало као обезбеђење главнини на друму. Пета чета је зато морала да се повуче. Недићевци су имали два мртва и четири рањена војника а партизани нису имали

губитака. Неколико дана после овог сукоба, 21. октобра, **недићевци** су лоново дошли у Даросаву. Одред од око две стотине недићеваца упао је тога дана изненада у село и почео да хвата и злоставља сељаке. Други батаљон се тога дана налазио на другом крају села и одмах је кренуо према непријатељу. Заклањајући се похватаним сељацима, недићевци су почели да беже. Тек у засеоку Врањевац посели су положаје и примили борбу. Партизани су се нашли у неповољном положају. После једночасовне борбе, они су ипак успели јуришем да протерају из села непријатеља, који је том приликом имао једног мртвог и неколико теже рањених. Други батаљон је имао једног погинулог. Недићевци су се истог дана повукли у Аранђеловац. Сутрадан су недићевци и Никчевићеви четници, на пролазу из Аранђеловца за Венчане, поново у Даросави почели да злостављају сељаке. Други батаљон је од Прогоревца кренуо према непријатељу. До сукоба је дошло код речице Пештана. Развила се оштра борба која је трајала неколико часова. Најзад су партизани извршили јуриш и натерали у бекство недићевце и четнике. Погинуо је један непријатељски војник а више их је рањено. Заробљено је 10 недићеваца и четника, од којих два официра. Партизани нису имали губитака.

Тих дана је Други батаљон често садејствовао са Космајским одредом. После растанка са Космајцима, батаљон је 27. октобра кренуо поново да нападне четнике који су се вратили у Јунковац. У мраку пред свитање, по блату и киши, кретање партизанске колоне није било довољно обезбеђено и опрезно. Испред Јунковца четници и недићевци су дочекали батаљон на чистини. Већ од првих плотуна погинуло је петнаестак бораца. У јуришу на косу, где су били положаји недићеваца, погинуо је и заменик политичког комесара батаљона Веља Герасимовић. Четврта чета, која се јуришајући помешала са недићевцима, скоро читава је изгинула. Пета и Шеста чета су се пробиле са командантом батаљона и повукле се према Гарашу а затим до Трешњевице. Ту су се састале са осталим батаљонима Шумадијског одреда.

У борби код Јунковца погинуло је 20 а рањено и заробљено 29 бораца Другог шумадијског батаљона. Већину рањених бораца четници и недићевци су побили.[22]

[22] **Бројчани подаци према извештајима недићевске Команде. По сећању учесника, међутим, погинуло је 12 а заробљено 10—12 партизана.**

Због напада четника на ослобођене градове у западној Србији, настало је повлачење појединих партизанских јединица са положаја ради заштите залеђине фронтова. За борбу против четника у позадини, из Првог шумадијског одреда ангажовани су Други и Трећи батаљон. Одлазак Другог батаљона из колубарског среза отежао је положај Космајског и Посавског партизанског одреда.

Последњу борбу са Немцима Трећи батаљон је на овом терену водио 31. октобра. Партизани су тога дана били у Винчи. Штаб батаљона је упутио одатле девету чету да нападне немачку јединицу која је дошла у село да пљачка намирнице. Командир је развио јединицу за борбу још код сеоског гробља и кренуо према основној школи, где су се Немци налазили. Приметивши партизане, непријатељ је имао времена да се среди. Тако се стрељачки строј девете чете нашао на чистини под ватром Немаца. Већ од првих рафала два борца су погинула а два рањена. Не могавши да издржи притисак Немаца, чета се повукла према Брезовцу.

После одласка Другог и Трећег батаљона, почетком новембра, на целом овом сектору од Рудника до Београда остали су само Први шумадијски батаљон, Други београдскопосавски батаљон и Космајски партизански одред.

КРАГУЈЕВАЧКО-ПОМОРАВСКИ СЕКТОР

После саветовања у Дулену и Столицама, партизански одреди су појачали притисак на комуникације. Немачке јединице и војни транспорти могли су се повремено пробијати само уз непрекидне борбе и велике губитке. Села су се међусобно такмичила које ће више друмова раскопати, разнети шина и шлипера са железничких пруга. Затварањем друмова и пруга у околини, почела је блокада Крагујевца. Ослушкујући борбе око опседнутог Краљева, народ је очекивао улазак партизана и у Крагујевац. Немачка команда је подземним водовима повезала минирана слагалишта експлозива и муниције у Медни код Сабанте, припремивши се да их дигне у ваздух при првом нападу партизана, а у граду се ужурбано радило на демонтирању преосталих машина у фабрици оружја.

Крагујевачки партизански одред водио је оштре борбе са немачким батаљонима који су покушавали да продру У правцу Горњег Милановца, а Други шумадијски и Поморавски партизански одреди, нападајући главне кому-

никације у Поморављу, одбијали су нападе немачких јединица из околних гарнизона и Пећанчевих четника од Гледићких планина.

*

Почетком октобра Крагујевачки партизански одред повећао се на око 700 бораца, па је иггаб одреда приступио формирању батаљона. Први батаљон формиран је у Липници почетком октобра а у штаб батаљона ушли су за команданта Воја Радић, за заменика команданта Првослав Ваеиљевић и за политичког комесара Душан Корић. Нешто касније, у гружанском срезу у селу Опланићу, формиран је Други крагујевачки батаљон од Друге чете крагујевачког одреда. Командант овог батаљона био је Драги Миленковић, професор, заменик команданта Миле Стевић а политички комесар Сава Радојчић Фећа, који је убрзо постављен за политичког комесара одреда, па је у батаљону на његово место постављен Тика Јањић. Половином октобра, у Комарицама је формиран и Трећи батаљон Крагујевачког одреда. Командант Трећег батаљона био је Момчило Станојловић Мома, бивши поручник, заменик команданта Урош Бајић, радник, а политички комесар Мартин Баги, радник. Сви батаљони су имали по три чете[23] и деловали су на секторима ранијих чета Крагујевачкот одреда.

Пре формирања батаљона, Крагујевачке чете су поново порушиле пруге на местима где је окупатор успео да изврши оправке и рушећи мостове на друмовима спречавале су немачки гарнизон у Крагујевцу да изненадним нападима угрожава слободну територију. Трећа чета је 1.

Команде чета по батаљогоша биле су следеће:

1. ***батаљон:*** **Прва чета — командир Милован Ивковић, политички комесар Чеда Јовановић; Друга чета — командир Драгиша Васовић, политички комесар Зоран Васић; Трећа чета — командир Жарко Протић (после рањаваша Милоје Милојевић), политички комесар Тика Јан>ић.**
2. ***батаљон:*** **Прва чета — командир Теодосије Парезановић, заменик командира Влада Милошевић (после погибије Иво Павчић), политички комесар Угљеша Караклајић; Друга чета — командир Димитрије Палигорић, заменик командира Момир Јокоовић, политички комесар Миодраг Филиповић; Трећа чета (земљорадничка) — командир Александар Бељаковић (после његовог дезертерства Степан Павићевић), политички комесар Миљко Тошић (касније Тадија Мајсторовић а после Стеван Роглић).**
3. ***батаљон:*** **Прва чета — камандир Марко Стијачић, политички комесар Милутин Миленковић; Друга чета — ,командир Миодраг Петровић Филдиш, политички комесар Миливоје Милићевић Микан; Трећа чета — командир Света Живковић, политички комесар Милорад Митровић Раде.**

октобра уништила телефонско-телеграфске уређаје и порушила скретнице у Баточини. Обавештен да се немачке јединице из Крагујевца спремају на продор према Горњем Милановцу да би ослободиле заробљене војнике тамошњег свог гарнизона, штаб Крагујевачког одреда упутио је Другу чету да поруши важније мостове. Првог октобра је Друга чета срушила мостове на Гружи код Топонице. Миниран је и мост код Корићана, али је овом приликом само оштећен.

Трећег октобра, немачка колона је кренула према Горњем Милановцу. Штаб одреда одмах је обавестио Таковце који су држали положаје на брду Рапај и упутио Другу и Прву чету да нападну немачку колону са зачеља. Немци су, међутим, успели да пробију положаје на брду Рапај и УђУ У Милановац. О овом продору пише у извештају штаба немачке 717. дивизије:

> „При повратку, убијен војник седме чете 737 пеш. пука. Нестао је подофицир из штаба 2 батаљона 737 пешад. пука. 3 батаљон 749 пешадиског пука стигао 3. X. у 17.00 часова под сталном непријатељском ватром у Милановац и нашао 12 препрека од засеке, 4 запречна рова и 3 препреке од камења, као и све мостове дигнуте у ваздух. Сопствени губици: 4 мртва и 8 рањених. Затворено је 170 мушкараца, колико их је нађено, и покушало се са заменом војника посадне трупе. Намера је да се спали варош пре одласка."
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 293)

Исте ноћи Прва чета Крагујевачког одреда окупила је око 150 људи по селима и са њима раскопала друм Крагујевац—Краљево и разрушила пругу код Драгобраће. На прузи су поскидане шине и потпуно раскопан насип у дужини од 150 метара. Друм је испресецан рововима дубоким до 3 и широким до 15 метара.

Док је ова акција извођена, према партизанским обезбеђењима стигао је један немачки тенк и камион немачких војника. Партизани су из заседе уништили патролу на мотоциклу а затим отворили ватру по камиону са војницима. Под куршумима из пушака и митраљеза, немачки тенк се маневришући заглавио у јарак. У борби је погинуло 12 немачких војника. Пошто се тенк извукао из јарка, преостали Немци су се повукли из борбе под његовом заштитом. Убрзо после тога, наишло је према заседи још једно немачко одељење, које су партизани натерали у бекство. Видећи Немце како беже народ је са одушевљењем прихватио предлог да се такмиче села у рушењу саобраћаја

И у другим акцијама.[24] На раскопаној прузи поломљено је 6 вагона и разрушена железничка станица Драгобраћа.

Немачки продори из Крагујевца сваког дана били су све опаснији. Око раскопаних друмова чекале су партизанске заседе а свуда где би се појавили непријатељски војници, нападале су их партизанске јединице, сеоске страже, па и поједини борци. Курир Крагујевачког одреда Мића Туцаковић, који је похваљен од Врховног штаба зато што је сам на друму разоружао немачку патролу, сачекао је 3. октобра камион са немачким војницима и убацио међу њих бомбу. Погинула су 4 а рањено је неколико војника.

После формирања батаљона, партизани су појачали блокаду Крагујевца, рушећи истовремено комуникације у околини. Ноћу између 4. и 5. октобра дигнут је у ваздух важан мост код Губеревца на друму Крагујевац—Краљево. Трећи батаљон је непрекидно уништавао пругу Лапово—Крагујевац, спречавајући окупатора да оправља порушене делове. Осмог октобра скинуте су шине и раскопана пруга између Ресничког потока и Милатовца. На том месту оборена је локомотива немачког блиндираног воза. Деветог октобра разрушена је пруга између Баточине и Бадњевца, а 11. је разрушена пруга и код моста испред Лапова, па се блиндирани воз са „радним возом" за оправку пруге вратио у Лапово. Дванаестог октобра, на железничкој станици Баточина, уништени су тек оправљени импровизовани уређаји за везу а у варошици партизани су срушили и запалили мост на Лепеници. На железничкој станици Милатовац, партизани су 14. октобра разорили пругу, покидали резервни колосек и натерали у бекство немачко одељење које је долазило од Лапова. Осамнаестог октобра, између Милатовца и Баточине, сачекан је немачки блиндирани воз, и кад је он наишао, дигнути су у ваздух исиред и иза њега колосеци. Извршен је затим напад на блиндирани воз. Истога дана пруга Крагујевац—Лапово покидана је на више места.

Половином октобра, немачке јединице из Крагујевца поново су покушале да се пробију у правцу Горњег Милановца. Већ 13. октобра, 749. пешадијски пук почео је хапшења таоца по граду који ће му служити као штит од партизана приликом пробијања. Штаб Крагујевачког одреда, обавепгген о томе, припремао се са Таковцима да спречи цродор немачких јединица. Позвани су и четници Драже Михаиловића да узму учешћа у борби. Први Крагујевачки батаљон посео је положаје између села Бара и ЈБуљака а Други од Љуљака до Грабовца. Четници Драже Михаи-

[24] **Зборник докумената НОР, Т1 К1, до!Ј. бр. 45.**

ловића, под командом мајора Палошевића, посели су положаје код Враћевшнице а Таковски батаљон код брда Рапај.

Ујутру 15. октобра, Трећи батаљон 749. пука, са три тенка и под заштитом таоца, пошао је према Горњем Милановцу. Крећући се споро преко препрека, раскопаних путева и срушених мостова, немачка колона је стигла до положаја Првог крагујевачког батаљона. Нападнути од овог а затим и од Другог батаљона, Немци су били присиљени да прихвате борбу, надирући под ватром према брду Рапај. Народ који су покупили разбежао се већ од првих пуцњева. Како се немачка колона кретала напред, и Крагујевчани су се померали и тукли непријатеља непрекидно пушчаном и митраљеском ватром са околних висова. Четници који су требали да нападну код Враћевшнице опалили су само неколико пушака и разбегли се према Луњевици. Користећи овај непоседнут простор, немачка одељења су са друма почела да се пењу уз брежуљке. Залазећи у бок крагујевачким батаљонима, немачки војници су уз пут палили сеоске куће. Раздвојивши тако партизанске снаге, овај немачки батаљон је, после борбе са Таковцима код брда Рапај, успео да пробије партизанске положаје и уђе у Горњи Милановац.

Ево шта о том продору говоре извепггаји које је један за другим слао штаб немачке 717. дивизије:

> „3 батаљон 749 пешадиског пука пошто је савладао шест препрека с рововима, пет мостова бачених у ваздух и три препреке од камења, стигао је до Милановца, 15. X. у 18,15 чаеова; даљи еопствени губици 2 рањена. Недостаје извештај о непријатељским губицима. Милановац гори, таоци се прикупљају. Одлазак вероватно вечерас".
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 293).
>
> 16. X. 1941. године:
>
> ... „Ухапшени су таоци. Сопствени губици: 5 мртвих, 20 рањених, 6 коња .. ."
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 291).

Пошто је опљачкао и спалио град, Трећи батаљон 749. пука, гонећи пред собом таоце, кренуо је назад према Крагујевцу. Први и Други батаљон су поново напали немачку колону, спречавајући јој даље кретање друмом. Борбе су вођене целог дана. Пошто нису успели да се пробију, Немци су се зауставили и заноћили у Враћевшници. Борбе су настављене и у току ноћи између 17. и 18. октобра, као и цео идући дан. Стално нападан са свих страна, немачки батаљон је имао знатне губитке. Само у борбама

око Думаче и Љуљака погинуло је 10 и рањено 27 немачких војника. Партизани су онеспособили и запленили сва три немачка тенка. Повлачећи се, немачки војници су напуштени тенк полили иперитом, те су страдала два борца Треће чете Другог крагујевачког батаљона. Тек увече 18. октобра Немци су успели да се пробију назад у Крагујевац. Ево још неколико извештаја Штаба немачке 717. дивизије о овим борбама у којима су делимично изнети и губици овог немачког батаљона:

> ... „3 батаљон 749 пешадиског пука стигао је у 15,15 часова до Доње Црнуће, где ће преноћити. Повратак је ометан с више ватрених препада (сопствени губици: два мртва, 2 рањена, 5 коња) ..."
>
> (Зборник докумената НОР, Т1, К1, док. бр. 293)
>
> .. . „Батаљон је у времену од 14. X. до 18. X. у више борби око многобројних препрека прокрчио себи пут од Крагујевца до Горњег Милановца и натраг. Горњи Милановац је разорен и узето је 133 таоца . . ."
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 225)
>
> „Акција 3 батаљона 749 пешадиског пука. Горњи Милановац. Непријатељ је имао 62 мртва. Три сопствена тенка (Но1ћктз) онеспособљена су и избачена из строја".
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 230)
>
> „Трећи батаљон је имао 9 мртвих и 27 рањених војника".
>
> (Зборник док. НОР, Т1, К1, док. бр. 226).

Деветнаестог октобра, немачке јединице из Крагујевца продрле су према селима Грошници, Маршићу и Мечковцу. Трећи батаљон немачког 749. пешадијског пука је претресао и спалио[23] села Маршиће и Мечковац, а Први батаљон немачког 724. пешадијског пука Грошницу и Милатовац. Блокирајући ова села, немачки војници су покупили све мушкарце од 16 до 60 година који су се затекли код кућа. Како је била недеља, у грошничкој цркви ее окупило доста сељака да секу славске колаче. Немци су их извели и пострељали заједно са попом а цркву запалили. Укупно у овом продору Немци су по селима стрељали 427 људи. Окрутност у поступцима требало је да застраши сељаке и ослаби партизански притисак на Крагујевац.

[24] **Зборник докумената НОР, Т1 К1, до!J. бр. 45.**

тровић после одржаног говора пољубио руку. После стрељања, љотићевци су преузели власт у граду.

Крагујевачки партизански одред дознао је о овим злочинима у блокираном Крагујевцу тек када су стигли први окрвављени и ужаснути бегунци са стрелишта. Из града су тада изашли и преживели партијски руководиоци Мијалко Тодоровић Плави, Светислав Стефановић Ћећа и члан Главног штаба НОПО Србије Никола Груловић. Поводом немачких злочина у Кратујевцу и околини, Окружни комотет је са Главним одбором Народне сељачке странке издао проглас народу Шумадије:

„Јуначка Шумадијо" — пише у овом проглаеу — „догодило се нечувено разбојништво. Наш народ, наш поробљени и опљачкани народ хоће проклети окупатор и његове пијане слуге Недићеви јаничари, да затру. Село Грошница је запаљено. Преко сто људи је из цркве изведено и заједно са свештеником стрељано. Стотина породица је остало без мушке главе, стотина огњишта угашено. Но побеснелим и пијаним лудацима не беше ни то доста. Крагујевац, понос и срце српског народа кроз целу нашу историју, умире досад невиђеном смрћу. На препад су похватане све мушке главе и неколико хиљада устаничких синова стрељано је само зато што су Срби и што су желели слободу своме народу. Потоци суза и крви теку улицама Крагујевца. По крви својих синова и мужева газе српске жене јаучући опустелим улицама Крагујевца. У крви својих отаца ваљају се српска сирочад, док измет нашег народа приређује дивљачко крваво весеље на нечувеном погребу целог једног великог града.

Драги наши погорелци, ојађени Грошничани и Крагујевчани, чаша чемера још није испијена. . . Још ће црни дим дизати наш бол.. . али после тога. Сунце засија после сваке кише, драги наши мученици, читав наш народ је уз вас, наше јединство и наша решеност за борбу до краја гаранција је да ће се после овога забелети безбројни путеви преко наших питомих поља и лугова, ницаће нови домови, забелеће се нова села и градови, потећи ће нови живот и на гробовима наших великих жртава, слободни, срећни и горди на нас" . . .

(Државни архив среза кратујевачког — Инв. бр. 8)

Последњих дана октобра Крагујевац је био као мртав град. На улицама се, сем Немаца, недићеваца и љоти-

ћеваца, није могло видети ни једно мушко лице. Скоро све жене биле су у црнини. Чланак у „Ужичкој борби" о Крагујевцу завршавао ее позивом — „Срби, устајмо као један да вратимо крв за крв."[29]

Плашећи се побуне избезумљеног становништва, немачке јединице су по граду лепиле летке са упозорењима и претњама грађанству да ће сви становници кућа из којих би се запуцало на немачке војнике бити стрељани. Истакнута је по граду посебна обзнана у којој је умањен број стрељаних а стрељање правдано као „одмазда за кукавичке подмукле препаде".[30]

Тридесетог октобра Немци су иселили фолксдојчере из Ћуприје и Параћина а припремили -су и хитно исељење из Крагујевца, Јагодине и Пожаревца.

Настављајући блокаду немачког гарнизона у граду. Крагујевачки партизански одред је прихватао оне који су успели да умакну хапшењу или са стрелишта. У Крагујевцу је по селима растуран проглас Окружног комитета КПЈ, а партизани и партијски радници су говорили народу о овом злочину, позивајући га на још чвршће јединство и у одлучнију борбу против окупатора и његових сарадника.

Тих дана штаб Крагујевачког одреда припремао је напад на слагалишта експлозива и муниције у Медни код Сабанте, што је Крагујевчанима стављено у задатак још на саветовању у Дулену. Не сачекавши напад, немачка посада се повукла 25. октобра у Крагујевац, а када су партизани пришли на два километра од Медне, магацини су одлетели у ваздух. Од експлозије великих количина екрозита и бомби земља се тресла на неколико километара од Медне. Сандуци еа неексплодираним бомбама и муницијом летели су на све стране.

Сакупљену муницију и бомбе растурене унаоколо два дана је превлачила десетина сељачких кола према Дулену, Аџиним Ливадама и Книћу, одакле су после тога снабдевени не само крагујевачки батаљони него и други партизански одреди. Неколико кола ових бомби упућено је партизанским одредима у центру слободне територије, према Чачку и Ужицу.

У време ових догађаја око Крагујевца, непријатељ је почео притисак на партизанске одреде на територији

[29] **Зборник докумената НОР, Т1 К1, док. бр. 77.**
[50] **Народни музеј Крагујевца — Обзнана Месне командантуре Крагујевац.**

доњег и горњег Поморавља. Служећи им као ослонац, Крагујевачки партизански одред је узимао учешћа и у овим борбама на територији Левча.

Други шумадијски партизански одред повећао се у току октобра на близу 2.000 бораца. Највећа, рачанска чета, имала је осам водова, који су, распоређени на разним положајима, штитили ослобођену територију Лепенице и спречавали непријатеља да оправља прекинуте пруге, порушене мостове и раскопане путеве.

Паланачка, Орашка и Азањска чета оперисале су у јасеничком и великоорашком срезу, а на другој обали Мораве Ресавска и Моравска чета штитиле су ослобођену територију од непријатељских посада у Свилајнцу, Великој Плани и Лапову.

Последњих дана септембра и почетком октобра, поред напада немачких јединица на Јасеницу, Ресаву и око Орашја, све чешће продиру добро наоружани недићевски, љотићевски и четнички одреди. Крајем септембра, на простору Ресаве, са њима су вођене борбе код Свилајнца и Бобова. Азањска чета, одмах после формирања, водила је борбу са четницима и љотићевцима у Ковачевцу. Борба код Ковачевца трајала је са прекидима неколико часова и у њој је погинуло 8 љотићеваца. Погинула су такође и два партизана а два су била рањена. Петнаестог октобра, један вод орашке чете са Светом Младеновићем пошао је на железничку станицу Милошевац да нападне транспортни воз са пристиглим недићевцима. Како су се недићевци пре тога искрцали на станици Велико Орашје, партизани су са локомотивом кренули у том правцу. Крећући се локомотивом назад и напред, они су на перону великоорашке станице засули бомбама и митраљеском ватром постројене недићевце. Празна локомотива је затим пуштена према Великој Плани и Лапову, а Немци и жандарми су на успутним станицама у великој забуни отварали на њу ватру.

Неколико дана касније, 21. октобра, партизани су разорили главну пругу између Велике Плане и Марковца. Сељаци су посекли телефонске жице и раскопали путеве. Једно одељење орашке чете ушло је 25. октобра на железничку станицу Велика Плана и бомбама засуло немачке војнике у ресторацији.

Ове борбе и акције око главних комуникација присилиле су окупатора да започне обимнију акцију на том сектору. Потискујући постепено сталним нападима партизанске чете са подручја Орашја и Јасенице, непријатељ је 25. октобра продро у Лепеницу. Јединице немачке

714. дивизије, помогнуте петоколонашким одредима, продирале су са правца Лапово—Паланка—Баточина—Бадњевац—Марковац—Топола—Наталинци.[31] Тукући артилеријом и бацачима и поправљајући порушене мостове и раскопане друмове, непријатељске колоне су брзо продирале. Изненађене нападом, партизанске чете, водови и поједина одељења пружале су отпор на положајима где су се нашли у моменту напада. Пети рачански вод дочекао је немачке војнике у заседи на Гвоздењаку, Четврти вод се борио у дојтини Раче, Трећи код Бошњана, Први код Вишевца. Како је непријатељ продирао, ступали су у борбу и остали водови. Делови паланачке чете дочекале су немачке стрељачке стројеве испред Бошњана, где је погинуло десетак немачких војника. Повлачећи се испред немачких јединица, нападнути су од љотићеваца а на простору Мраморак—Башин и од четника. Испред Башина, делови Азањске чете сукобили су се са немачким јединицама.

Пети вод на Гвоздењаку држао се скоро до подне, када су Немци успели да продру и заплене тешки митраљез — једино партизанско теже наоружање. Потиснути од немачких војника, љотићеваца, недићеваца и четника, партизански водови и одељења повлачили су се, сукобљавајући се са непријатељским стрељачким стројевима. На све стране по Лепеници сдјекивала је пухпчана и митраљеска ватра, експлозије бомби, граната и мина.

Потискујући партизане, непријатељ је тога дана заузео Рачу. Орашка, Паланачка и Азањска чета окупиле су се 26. октобра у Великом Крчмару, а рачански водови повлачили су се према Губеревцу. Поједина одељења ових чета, после одвајања у борби, нападала су још увек на непријатеља на територији коју је он већ заузео. Ноћу између 27. и 28. октобра, једно одељење Паланачке чете ушло је у Смедеревску Паланку и разоружало градску стражу. Исте ноћи партизани су напали и железничку станицу Кусадак:

„... У ноћи између 27. и 28 ом." — пише у извештају петоколонаша — „комунисти еу у станици Кусадак сачекали воз број 125 и скинули људство, а затим га у пуној брзини пустили на воз 171 који је стајао на еигналу. Тиме су изазвали судар, при коме је испало 8 кола са шина, док су два вагона са дуваном запалили, апарате и већи део материјала у станици Кусадак демонтирали. Погинуо је један немачки вој-

[31] **Зборник док. НОР, Т1 К1, догс. бр. 71.**

ник, док су два рањена. Код возног особља није било жртава."

(Институт за историју радничког покрета Србије, бр. 14, 143.)

Штаб Другог шумадијског одреда окупио је 28. октобра у селу Јарушицама све четири чете које су учествовале у борбама око Раче. Истог дана одржано је саветовање пггаба одреда и команди чета коме су присуствовали и чланови Окружног комитета КПЈ за Смедеревску Паланку. Како је већ постојала наредба Врховног пггаба да се у случају надирања јачих непријатељских снага одреди из Поморавља повуку на територију Крагујевачког одреда, на саветовању је одлучено да се за извесно време према Крагујевцу повуку само ове четири чете. Сматрало се да ће то повлачење бити привремено и да ће се касније, овладавањем напуштене територије, поново успоставити веза са Моравском и Ресавском четом, које су остале на другој обали Мораве.

Увече истог дана упућен је један вод да нападне љотићевце који су стигли у Ђурђево. Партизани су поставили заседу и, отварајући ватру, растерали их.

Заузимајући Рачу, непријатељ се ни сам није одлучивао на даље продирање, нешто због губитака, нешто из бојазни од партизанских напада из позадине. Размештајући се по Лепеници, непријатељски одреди су почели да тероришу народ да би га заплашили због учешћа у устанку.

Четири чете Другог шумадијског одреда биле су у борбама у Лепеници више него преполовљене. Велики број бораца расуо се и изгубио везу са јединицама у току борбе и за време повлачења. Страхујући за породице, поједини борци са села сакрили су оружје и вратили се кућама. Већина их је страдала већ у првим непријатељским хапшењима. Тако су укупно ове четири чете у Јарушицама бројале нешто више од 500 бораца. Због знатних губитака, овде је увече извршено спајање Паланчана и Азањаца у једну — Паланачку чету.

Ноћу између 28. и 29. октобра, штаб Другог шумадијског одреда, са овим четама, кренуо је преко Чумића у Добрачу, где се налазио Други батаљон Крагујевачког партизанског одреда. Други шумадијски одред дошао је у Добрачу 30. октобра, а већ сутрадан стигла је наредба Врховног штаба да се Паланачка и Орашка чета пребаце за Ужице. Почетком новембра, ове две чете кренуле

| Предаја легитимација пред стрељање 21. X 1941. у Кратујевцу

Једна од група стрељаних грађана 21. X 1941. год. Немачки војник указује на некога ко показује знаке живота и кога треба убити

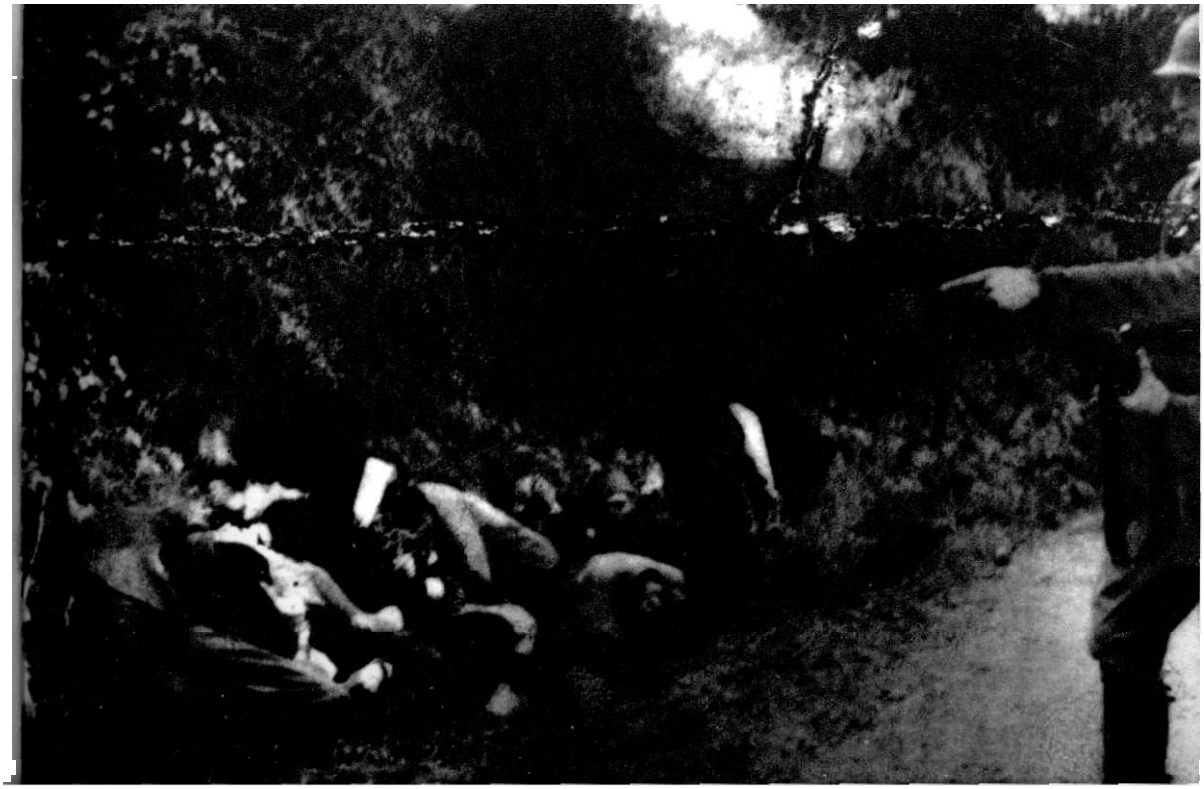

Влада Аксентијевић и Буда Давидовић на вешалима у Обреновцу, 27. март 1942. године

Чеда Плећевић (други здесна) са гоупом пред стрељање у Невесињу, јул 1942. године

су преко Страгара и Рудника у Милановац а одатле партизанским бозом за Ужице.[32]

Рачанска чета је после тога прикључена Крагујевачком партизанском одреду.

Са четама су према Крагујевцу повучени и сви чланови Паланачког окружног комитета, сем Ратомира Ристића Сеље, који је остао са Моравском и Ресавском четом.

Повлачење Другог шумадијског одреда пада у време када су се и на простору горњег Поморавља водиле непрекидне борбе са немачким јединицама. Поморавски партизански одред, који је у току октобра нарастао на преко 1000 бораца, штитио је целот месеца успешно ове крајеве и непрекидно рушио пруге, мостове и друмове, наносећи окупатору велике губитке.

Шестог октобра, Беличка и Параћинска чета протерале су четнике из Сиоковца и успоставиле поново у селу народну власт. Одељења ових чета дигла су у ваздух мост на Лугомиру између Јагодине и Ћуприје. Код Гиља, партизани су разрушили пругу и, подмећући под шине авионске бомбе, дигли у ваздух немачки транспортни воз.

Прелазећи после ових акција преко главне железничке пруге, Поморавци су запалили моторни млин у Мијатовцу, који је радио за окупатора, и разјурили стражу на прузи између Ланихцта и Багрдана. У борби са недићевцима, овом приликом погинуо је један борац Беличке чете.

Беличка чета је тих дана уз помоћ сељака из Драгоцвета покидала телефонско-телеграфске линије на прузи Јагодина—Крагујевац а заједно са одељењем Параћинске чете извршен је 10. октобра напад на пругу код Гиља коју су после оправке чували недићевци. У краћем сукобу, у коме су претрпели мање губитке, недићевци су разбијени и пруга је на истом месту поново црекинута. Сутрадан је искидана пруга и код Јовца, између Јагодине и Параћина.

Тих дана непријатељ је све чешће почео да продире на територију Беличке чете растерујући народноослободилачке одборе и постављајући општинске управе. Дванаестог октобра Беличка *и* Параћинска чета извршиле су напад на немачке војнике у Јовцу и на Немце и љотићевце у школи у Остриковцу. Из утврђене школе у Остриковцу непријатељ је пружио жестоки отпор и партизани су се повукли пошто су претходно убацили бомбе у зграду. Ноћу између 13. и 14. октобра дигнуте су у ваздух скретнице

[32] **Пре одласка ових чета извршене су извесне измене у командама чета — Гоша Ђорђевић је остао оа Рачанима, а уместо њега за политичког комесара Паланачже чете постављен је Пера Живић.**

на железничкој станици Ланипгге и срушен је са пруге брзи воз са немачким војницима и официрима. Из поломљених вагона немачки војници су отворили ватру. Прихватајући борбу, партизани су успели да се пробију до срушене композиције и да униште локомотиву и четири вагона, а затим су се повукли. Следеће ноћи делови Поморавског одреда ушли су у Јагодину, извршили напад на Среско начелство и жандармеријску станицу.

Све ове акције представљале су партизански противнапад који је требало да ослаби притисак непријатеља према Јухору и да га натера да се повуче из села. Партизани су после тога поново обишли многа села, укинули општинске управе и поставили народноослободилачке одборе.[33]

Овладавши поново тереном Белице, Параћинскоћупријска и Беличка чета продужиле су нападе на комуникације уз непрекидне борбе са недићевцима, четницима и Немцима, који су покушали да продру у ове крајеве. Дванаестог октобра Параћинскоћупријска чета добила је задатак да дигне у ваздух „суви мост" између Ланишта и Багрдана и да сруши немачки блиндирани воз који је патролирајући туда непрекидно отежавао партизанске акције на прузи. Партизани су поставили мине, али када је воз стао на месту где је очекиван, мине су отказале. Да би извршила акцију, чета је отворила ватру на блиндирани воз. За време борбе, борци су поново минирали мост, који је одлетео у ваздух засипајући немачке војнике комадима гвожђа.

Те исте ноћи недићевци су дошли до села Деоница и ту у заседи убили једног а заробили два партизана. Беличка чета је сутрадан опколила село, али су недићевци побегли у Јошаницу, где су се налазили четници Драже Михаиловића. Због тога је 23. октобра у Јошаницу упућена Беличка чета да од четника тражи поштовање споразума. Уместо цреговора, четници су отворили ватру и партизани су опколили манастир. У борби је погинуло неколико четника а седморо заробљено. Остали су побегли долином према Јагодини. Заробљени четници су изнели да њихови команданти тајно одржавају везу са среским начелством и јагодинском жандармеријом и да преко њих добијају оружје од Немаца.

Сутрадан су четници заједно са недићевцима дошли у Деоницу и поново поставили стару општинску управу.

[33] **Сачуаан је из ових акција оригинал одлуке команде Беличке чете, коју је потгжсао комесар одреда Вошко Ђуричић, о укидању ошптинске управе у селу Шантаровцу.**

Док су се ове две чете бориле у беличком срезу, Левачка чета је водила скоро непрекидне борбе са Пећанчевим четницима који еу покушавали да продру на ослобођену територију Левча. Четвртог и петог октобра, ојачана са једним водом Беличана и Параћинаца, Левачка чета је напала четничке положаје на Рилачкој коои. Четници су одбили напад и утврдили се на линији Опарић—Лепојевић—Калудра. Партизани су се такође утврдили на сектору Брајиновац—Белушић—Секурич. На овим положајима, у току целог октобра, вођене су скоро свакодневно борбе. Већи четнички напад на правцу Белушић—Секурич, 14. октобра, партизани су успели да одбију, па су се борбе наставиле и даље на истим положајима.

Општи напад немачких јединица, недићеваца, Пећанчевих четника и четника Драже Михаиловића на територији Поморавског партизанског одреда почео је 25. октобра. Делови немачке 714. дивизије, са љотићевцима, недићевцима и четницима Драже Михаиловића, наступали су од Јагодине и Лапова а Пећанчеви четници са правца Опарић—Лепојевић—Калудра.

Тога дана, три вода Беличке и Параћинске чете налазиле су се у Деоницама *и* у Шуљковцу, где су се одржавали зборови, по ко зна који пут укинули општинску управу коју еу претходног дана поставили недићевци и четници Драже Михаиловића. На збору у Деоницама, поред осталих, говорио је, један од заробљених четника о свом учешћу у преношењу оружја за четнике од предстојнипггва градске полиције из Јагодине. Док су се одржавали ови зборови, недићевци и четници су опколили оба села. Сеоска партизанска стража приметила их је и отворила ватру. Дошло је скоро једновремено до борбе и у Деоницама и у Шуљковцу. Како су партизански водови били знатно мањи по броју од недићеваца и од четника, они су се у току борбе повлачили према Бунару.

Овом борбом започео је општи напад непријатеља на територију беличког среза. Немачке јединице, недићевци љотићевци и четници нападали су од Јагодине, Драгоцвета, Главинца, Бресја и Мајура, настојећи да потисну Беличку и Параћинску чету према Јухору. У току истог дана партизани су у огорченој борби два пута враћали четнике на полазне положаје. Највеће борбе вођене су код Деонице, Шуљковца, Главинца и Бресја. Да би успорили надирање непријатеља, партизани су 28. октобра дигли у ваздух мост На ДРуму Јагодина—Крагујевац код села Врбе. Сутрадан је уз помоћ сељака из Драгоцвета исти друм раскопан на више места.

Испред многоструко јачих непријатељских снага, Беличка *и* Параћинска чета повлачиле су.се према Уреулама.

Истог дана кад су ове две чете водиле борбе код Деоница и Шуљковца, Левачка и Темнићка чета су код Белушића водиле борбу са Пећанчевим четницима, који су јаким снагама надирали према Рековцу. Потиснуте са положаја код Белушмћа, Левачка и Темнићка чета су се повлачиле према Урсулама, а непријатељ је 26. октобра заузео Рековац. Како су обе партизанске чете остале без муниције, упућено је једно одељење Левачке чете према Медни. Очекујући муницију, Левачка и Темнићка чета су 27. октобра одбиле четнички напад на Урсулачкој коси. Сутрадан је на ове положаје, као помоћ, стигао један вод Крагујевчана, а 29. и Беличка и Параћинскоћупријска чета. Очекујући муницију, Поморавци и Крагујевчани су припремали напад према Рековцу. Али пре него пгго је стигла муниција, четници су извршили 29. октобра напад на Урсуловачку косу. Партизани су после двочасовне борбе били принуђени на повлачење према Лукару. Уз пут је стигла и муниција, али је повлачење настављено у правцу Дулена, а код Цикота и Дубраве вођене су борбе са пристиглим одредима љотићеваца.

Трећег новембра Поморавци су стигли у Дулене. Ту је одржан састанак штаба Поморавског одреда и извршена реорганизација чете.[34] У борбама са непријатељем, од 25. октобра до 3. новембра, Поморавски одред је имао знатне губитке. Велики број бораца изгубио се у повлачењу или је дезертирао. Приликом доласка у Дулене, цео одред је имао око 500 бораца. Одатле је, после састанка, 30 бораца Параћинскоћупријске чете са командиром упућено да се пробије на свој терен у параћински срез. Нешто касније, на терен белићког среза упућени су прво један а онда и други вод белићке чете, који су такође бројали по 30 бораца. Преостали борци Поморавског одреда укључени су у Крагујевачки партизански одред. После реорганизације, они су са Трећим крагујевачким батаљоном држали положаје око Дулена.

Последњих дана октобра, непријатељске снаге су, надирући од Наталинаца, Тополе, Паланке, Лапова, Јагодине и Рековца, угрожавале и територију Крагујевачког партизанског одреда. Тридесетог октобра немачке јединице су опколиле село Доброводице, у коме се налазио Трећи крагујевачки батаљон. Развила се оштра вишечаоовна борба у којој су немачке јединице тукле топовима и бацачима

[34] **Уместо болесног Милорада Жунића Баце, за командира Левачке чете постављен је Бранко Ристић.**

по селу. Под борбом, Трећи батаљон је пробио немачки обруч и повукао се правцем Стрижило—Доње Комарице. Немачки војници су у Доброводицама запалили школу и неколико кућа.

После повлачења Трећег батаљона, непријатељ је овладао тереном од Баточине до Крагујевца. Тиме је била пробијена блокада коју је Крагујевачки партизански одред држао од еептембра. Покушаји непријатеља да даљим продирањем угрози слободну територију према Краљеву, Чачку и Милановцу, наметнули су партизанским снагама фронталне борбе. Партизанске јединице држале су крајем октобра положаје на правцима Дулене—Аџине Ливаде—Липница—Гружа—Равни Гај—Вучковица—Забојница и Баре на милановачком друму. На простору Дулене—Аџине Ливаде налазио се Трећи крагујевачки батаљон а према Книћу и Барама Други крагујевачки батаљон и рачанска чета Другог шумадијског одреда. На овим правцима заустављено је надирање непријатеља и окоро свакодневно су вођене борбе у току целог новембра.

Поред немачких, недићевских, љотићевских и Пећанчевих јединица, партизанску одбрану су угрожавали четници Драже Михаиловића из позадине. Напустивши положаје код Краљева, четници су преко ове територије кренули ка Чачку и Ужицу. По наредби Врховног штаба, Први и Други батаљон разоружали су ове групе и протерали четнике са своје територије. За њихово гоњење према Равној гори морала се издвојити прва чета Другог батаљона и Рачанска чета Другог шумадијског одреда.

Ове борбе у позадини слабиле су партизански фронт и ометале предузимање обимнијих офанзивних операција према непријатељу.

ОКТОБАРСКЕ БОРБЕ ИСТОЧНО ОД МОРАВЕ

Партизанске јединице су у овим крајевима деловале на пространој територији. Велика удаљеност између појединих сектора захтевала је велику покретљивост и честа прегруписавања рад;и извршавања појединих задатака. Почетком октобра, партизанске снаге биле су углавном груписане око Пожаревца, на простору Мајданпека, Млаве и Хомоља. Прва и Трећа чета упућене су према Пожаревцу и на комуникацију Велико Градигцте—Пожаревац. У садејству са њима, Четврта чета је као најистуренија штитила еела у пожаревачком срезу, онемогућавајући немачким гарнизонима повремене испаде у околину и реквизицију хране. Пета чета се налазила у Петровцу и имала је задатак да делује на комуникацију Петровац—Пожа-

ревац и према самом Пожаревцу. Шеста и Седма чета биле су упућене у реон горње Млаве са задатком да продирући према Хомољу обезбеде елободну територију од немачког гарнизона у Бору а такође и од горњачких четника, у чију се „лојалност споразуму", због сталних непријатељских испада, није могло поуздати. Осма а касније и Девета налазиле су се на сектору Мајданпек—Благојев Камен. Главни задатак партизанских јединица на овом простору било је разбијање крајинских четника уз садејство са крајинским партизанским одредом, а у вези са тим и даље продирање према Доњем Милановцу. Друга чета, као одредска резерва, обезбеђивала је територију око Кучева.

Моравска а нешто касније и ресавска чета Другог шумадијског одреда штитиле су углавном ослобођене крајеве око Мораве и Ресаве.

Обезбеђујући слободну територију, Пожаревачки партизански одред је у октобру порушио још више пруте и друмове у овом крају. Ноћу, између 5. и 6. октобра на прузи Пожаревац—Кучево, дигнут је у ваздух 50 метара дуг гвоздени мост. На истој прузи још један мост је дигнут у ваздух 13. октобра између Бабушнице и Братинца а 20. и 21. октобра порушен је и оштећен мост на Млави.

Упоредо са овим акцијама, партизанске чете су се спуштале све ближе Пожаревцу. Петог октобра Трећа пожаревачка чета зауставила је на друму између Мајиловца и Ђуракова камион са намирницама за немачке војнике. Камион је заплењен а немачки војници који су га пратили заробљени. Запоседајући тих дана села око Пожаревца, Кленовика и Костолца, Прва, Трећа и Четврта чета су угрозиле немачке посаде у овим местима. Страхујући од напада на гарнизоне, а и да би умањила притисак партизана, немачка команда је наредила бомбардовање појединих места на слободној територији.

> „У среду 8. о. м." — пише у извештају Окружног комитета КПЈ — „девет непријатељских авиона бомбардовало је село Раброво. Био је пијачни дан и зато је дошло много народа из околних села. После бомбардовања, авиони су митраљирали народ који је бежао. Скоро све куће у Раброву су оштећене а жртава има много. Мада још није утврђен тачан број цифра погинулих пење се до преко стотине, а лакше и теже рањених до 200. Штета је огромна .. ."
>
> (Зборник докумената НОР, Т1, К1 док. бр. 45)

Бомбардовање Раброва узнемирило је народ по многим селима. Партијско руководство и штаб одреда организовали су одмах евакуацију народа из Кучева и многих

села у планине. Одговарајући на немачка зверства над ненаоружаним народом, штаб одреда је одлучио да се стрељају сви до тада заробљени немачки официри и војници.

Деветог октобра, једно немачко одељење пошло је ради одузимања хране према селу Кличевцу. Партизани су их дочекали ватром. Погинуло је 8 и рањено неколико немачких војника а остали су побегли. Одмах после тога, под заштитом једног тенка, кренула су два камиона са недићевцима и немачким војницима из Пожаревца према Кличевцу. Партизани су и ову непријатељску колону дочекали ватром и присилили је да се повуче према Пожаревцу. Увече је немачка артилерија из Костолца и са две ратне лађе на Дунаву почела да бомбардује Кличевац, Речицу и околна села и шуме. Бомбардовање је настављено и 10. октобра ујутру. Пошто је народ већ био евакуисан, од немачких граната оштећене су само поједине куће. Ни партизани нису имали губитака.

Грмљавина немачке артилерије одјекивала је далеко по целом крају будећи код народа веру у моћ и снагу партизанских чета. Управо тих дана велики број људи из околних села пријављивао се за одлазак у партизане. Осамнаеетог октобра немачка команда је обновила бомбардовање слободне територије. Десет бомбардера напало је тога дана Нересницу. Порушене су многе зграде, али народ није страдао јер је већ био расељен по околним брдима.

После борби код Кличевца, немачке јединице се више нису усуђивале да излазе из Пожаревца, Кленовика и Костолца. Партизани опет нису имали довољно снага да нападну ова места са добро наоружаном и прилично јаком посадом.

Док су се ови догађаји одвијали око Пожаревца, штаб одреда је наредио Шестој и Седмој чети да заузму Жагубицу. Крећући се у том правцу, ове две чете је код Буковске напао Кучевски четнички одред. У краћој борби партизани су разбили четнике и заробили „војводу" Триброђанина, који се правдао да је до борбе дошло због неспоразума. Неизвршивши задатак, партизани су се вратили у Кучево, где је око 50 заробљених четника пришло одреду Леониде Пљешковића.[35] Штаб одреда је због неизвршеног задатка критиковао команде чета и упутио их поново према Хомољу. Деветог октобра Шеста и Седма чета ушле су у Жагубицу. Сутрадан, за време одржавања збора, четници Драже Михаиловића су им послали ултиматум са захтевом да положе оружје. Партизани су одбили захтев и послали делегацију ради преговора, али су четници на њу отворили ватру. Борба око Жагубице трајала

[35] **Збдрник док. НОР, Т1 К2, дак. бр. 55.**

је преко пет часова. Неколико пута бројнији четници успели су да нанесу знатне губитке овим четама и да их потисну из Хомоља. Осам партизана је погинуло или заробљено а два су рањена. Погинуло је и 25 четника. Окупаторско „Ново време" објавило је похвалан извештај о томе како су „национални четници разбили комунисте".

Пораз и гговлачење Шесте и Седме чете од Жагубице на друм Пожаревац—Петровац успорили су даље напредовање партизана овим правцем и отворили могућност четницима да из позадине угрожавају слободну територију, што је посебно отежавало положај партизанских чета у данима непријатељске офанзиве.

Убрзо после борбе у Жагубици, на „трећем партизанском фронту" — према Крајини, Осма чета је постигла неколико значајних успеха. Разбивши четнике код Мајданпека, чета је кренула кроз Крајину да би се повезала са Крајинским партизанским одредом ради даљих заједничких акција. Али тих дана су немачке јединице и четници вршили контрарацију и разбили Крајински одред а затим предузели напад на ову пожаревачку чету. Осамнаестог октобра, вршећи успут мање акције, Осма чета Пожаревачког одреда пребацила се камионима до Рудне Главе. Истог дана су је на том простору напале јаке снаге Немаца и четника. У снажном налету партизани су без губитака успеЛи да тешко поразе непријатеља. Погинуло је око 50 непријатељских војника а међу рањенима било је 8 Немаца.[36] Повлачећи се испред партизана, немачка посада је напустила Доњи Милановац. Са њима су бежали разбијени крајински четници. Партизани су разоружали жандарме у граду, запленивши том приликом 23 пушке, доста муниције и друге опреме.

Крајем октобра општи напад непријатеља на четe Пожаревачког одреда започео је најпре преко ресавског и моравског среза, које су држале чете Другог шумадијског одреда.

Октобар је иначе у том крају протекао без значајних догађаја. Непријатељски одреди нису излазили из Свилајнца и партизани су, остављајући мања обезбеђења око срушених мостова проводили дане у политичком раду, организовању приредби и прикупљању нових бораца. Крајем октобра, из Шумадије је на овај терен стигла и Ресавска чета. Убрзо по њеном повратку, 23. октобра, недићевци су на њу извршили напад код села Витежева. Знатно бројнији непријатељ покушао је да опколи чету и партизани су се повукли у Брзоходе.

[10] **Зборник докумената НОР, Т1 К1, док. бр. 88.**

Убрзо после тога, повлачењем Ресаваца од Витежева почео је општи напад недићеваца и љотићеваца из Свилајнца према Жабару. Изненадним нападима 25. октобра недићевци су потисЈш наоружану партизанску стражу и заузели Александровац и Породин. Команда Моравске чете одлучила је да напусти Жабаре. Пошто су испражњени сви магацини, партизанска колона је кренула према Четережу. На коси између Жабара и Четережа дошло је до борбе са недићевцима. Партизани су их разбили и натерали у бекство, а затим су на Четерешкој коси посели положаје, припремајући се за напад на Жабаре. Сутрадан је заробљен непријатељски курир са извештајем из кога се видело да је непријатељ повукао главнину у Свилајнац и да припрема напад према Петровцу. О томе је одмах обавештен и штаб Пожаревачког одреда, који је наредио Моравцима да заједно са Ресавцима поседну положаје у Брзоходу и спрече продирање непријатеља од Свилајнца и Жабара. Након два дана проведена у овом селу, Моравска чета је пребачена на положаје око Великог Поповца.

Моравци су са положаја око Поповца пребачени у Сибницу, где су их изненада напале јаче снаге недићеваца. Борба је почела око 4 часа ујутру нападом недићеваца на партизанске заседе око гробља, које еу из добрих заклона нанеле непријатељу знатне губитке. Око 8 часова недићевци су успели да пробију партизанске положаје и Моравци су се повукли према Кочетину. У борбама код Сибнице непријатељ је имао 28 мртвих и рањених. Партизани су такође имали доста тубитка — погинула су 2 борца, 4 су рањена а 10 заробљено. Већину заробљених бораца чинили су разни партизански сарадници који еу се испред непријатеља повлачили са четом.

Из Кочетина Моравска*«ета се пребацила у Поповац а одатле преко Млаве у Трновче, где се прикључила четама Пожаревачког партизанског одреда. Пожаревачки партизански одред се тих дана, као и током целог октобра, непрекидно повећавао. Средином октобра, од делова Прве и Треће чете формирана је Девета чета Пожаревачког одреда. Прикључивањем Мораваца и Ресаваца, Пожаревачки одред се повећао на 11, а убрзо затим формирана је и Дванаеста партизанска чета.[37] У то време у одреду је било око 1200 бораца.

[37] **У командама ових чета били су:**

у 9. чети — командир Ђуро Каштелан Нигвр, финаисијски службеник из Великог Градишта; комеоар Божидар Ђурић Монголад, инг. агрономије, члан КПЈ; заме-

Последњих дана октобра непријатељске јединице су напале на кучевску слободну територију и истовремено од Крајине и Ресаве.

Ујутру 27. октобра почео је непријатељски напад на Мајданпек у коме су поред немачких јединица учествовали крајински четници и недићевци. Користећи магЈгу, непријатељ је у току ноћи неприметно опколио Мајданпек, у коме су се налазиле Трећа, Осма и Девета чета Пожаревачког одреда. Партизани су брзо посели положаје у граду. Са платоа Циганске ливаде тукла је немачка артилерија. Највеће борбе у Мајданпеку вођене су око блока кућа који су сачињавале жандармеријска касарна, пошта, школа и кафана. Непријатељ је неколико пута на јуриш заузимао трг, а партизани су га противнападима поново освајали. Борба је трајала целог дана. Тек предвече четама је наређено повлачење према Ујевцу. У борби је изгинуо велики број непријатељских војника. Знатно веће губитке од Немаца имали су крајински четници. Све три партизанске чете изгубиле су у борби за Мајданпек 11 бораца. Погинуле партизане, као и члана народноослободилачког одбора у Мајданпеку учитеља Воју Вучића, немачки војници су сутрадан обесили о жицу разапету на тргу у Мајданпеку.

За нападом од Крајине уследио је и напад од Свилајнца. Недићевци и љотићевци су 28. октобра успели неочекивано да се пробију од Свилајнца према Петровцу. Крећући се у два правца, преко Кушиљева, Витежева, Орешковице, Крвије и Великог Лаола и преко Малог Лаола и Ждрела, они су тога дана заузели Петровац.

На захтев штаба 717. немачке дивизије, ове непријатељске операције подржавала је и авијација. Да би унели пометњу у позадину и ослабили одбрану, немачки авиони су 28. октобра бомбардовали Нересницу.

ник политкома Богдан Митић Огров, средњошколац из Голупца, члан КПЈ.

у 10. чети — командир Лазар Стојановић Ресавац, радник из Кушиљева, члан КПЈ; комеоар Александар Милановић Санда, средњошколац из Кушиљева, члан КПЈ.

у XI. чети — командир Вујица Ремењак, земљорадник из Породина, члан КПЈ; политички комесар Сима Симић, студент из Ракинца (сада Симићево), члан КПЈ; заменик команданта Мирко Трифуновић, радник из Александровца, члан КПЈ.

у 12. чети — командир Доброоав Ђорђевић, радник из В. Градишта, ванпартијац (не зна се ко је још био у штабу ове чете)

После заузимања Мајданпека и Петровца, учестали су и непријатељски напади према Стигу и долином Млаве. Другог новембра четници и жандарми из Пожаревца пробили су се преко Кличевца према Стигу. Између манастира Нимника и Кличевца дочекале су их Прва и Четврта чета и потпуно разбиле. Заробљено је око 30 непријатељских војника. Истога дана, љотићевске јединице, које су се пробиле дубоко према Великом Градишту, сачекале су на повратку Прву, Другу и Трећу чету еа једном групом четника Леониде Пљешковића. Борба се водила дуж железничке пруге код места Долова, између Сиракова и Братинца. Под партизанском ватром љотићевци су почели да се повлаче. Међутим, при крају борбе они су успели да потисну четнике Леониде Пљешковића и изненадним нападом у бок да нанесу тешке губитке партизанима. У борби код Долова погинуло је око 20 бораца 1. 2. и 3. чете. Нецријатељ се повукао према Пожаревцу, а изгинули борци су сутрадан свечано сахрањени уз велико учешће народа.

Истога дана четнички одреди на Млави успели су после борбе у којој је погинуло неколико и заробљено 4 партизана да потисну 4. чету и да заузму Шапине. Четврта чета је увече извршила противнапад и протерала четнике из села.

Продревши у Петровац, недићевскољотићевски одреди били су потпуно одсечени на територији коју су држале партизанске јединице. Због тога су делови ових одреда покушали 3. новембра да се пробију долином Млаве. Непријатељску колону су између села Трновча и Каменова сачекали у заседи делови Шесте и Седме чете. Под партизанском ватром љотићевци су се повлачили, поседајући положаје и пружајући отпор. Погинуло је неколико непријатељских војника и запаљен камион. Али док се водила борба са опкољеним љотићевцима, из Пожаревца су пристигли нови љотићевски одреди. Пошто су савладали заседе Пете чете, они су опколили Шесту и Седму чету. Партизани су се нашли у тешкој ситуацији, између опкољеног нецријатеља и непријатељских стрељачких етројева. Руководство ових чета је ипак успело да пребаци курира преко Млаве и обавести Моравску и Ресавску чету, које су нападом из позадине омогућиле потпуно разбијање непријатеља. У овој борби погинуло је око 30 и заробљено десетак љотићеваца. Као одмазду због овог пораза, љотићевци су сутрадан обесили дуж дрвореда у главној пожаревачкој улици шест партизана заробљених у претходним борбама.

После пада Мајданпека и уласка нецријатеља у Петровац, Окружни комитет је одржао састанак са штабом одреда. Одлучено је да се одбрана слободне територије по-

вуче на правац Волуја—Нересница и да се истовремено упуте чете да избаце непријатеља из Петровца. Извршење овог задатка поверено је заменику команданта одреда Живојину Поповићу.

План за напад израђен је на састанку са командирима чета у Кнежичким салашима. Ноћу између 4. и 5. новембра Петровац су опколиле 5., 6., 7., 9., 10. и 11. чета. Међутим, командир Девете чете, који је као најудаљенији требало да да знак за напад, залутао је на повратку са састанка, па се закаснило са уласком у град. Када је већ почело да свиће, команда ове групе одлучила је да одложи напад. У том тренутку Десета чета је самоиницијативно започела напад а убрзо је и Девета чета дала знак. Тако партизани нису успели да изненаде непријатеља. Недићевци и љотићевци су се повукли у зграду Среског начелства, са које су тукли тешким митраљезом. Партизани су заузели Петровац и започели блокаду непријатеља, који се бранио из тврдо грађене зграде.

Како непријатељ није изашао ни прве ни друте ноћи, одлучено је да се зграда дигне у ваздух авионским бомбама довученим из Нереснице. Љотићевци су у међувремену понудили преговоре. Партизани су захтевали безусловну предају и борба је даље настављена. Пошто су бомбаши заузели подруме са југоисточне стране, минирана је зграда али експлозија је порушила само неке зидове. Увече 7. новембра љотићевци су се пробили до Млаве. Један број је изгинуо, неки су се подавили у реци а главнина се повукла у Пожаревац. Уочи овог продора, мајор Велимир Пилетић је понудио недићевцима и љотићевцима запггиту од партизана ако се предају четницима.[38]

Док су се водиле борбе, љотићевци су у згради среског начелства стрељали десетину затвореника ухапшених пре напада на Петровац.

После заузимања Петровца, Девета чета је упућена прма Панкову да штити слободну територију од непријатељских упада са територије Ресаве и Мораве. Као и у осталим крајевима, партизански одреди су успешно сузбијали све нападе непријатеља било у директном сукобу било маневрима и изненадним нападима тамо где их непријатељ није очекивао.

[38] „Обнова" 26. новембра 1941.